
POPULAȚIA BANATULUI ȘI TRANSILVANIEI OGLINDITĂ
ÎN SCRISORILE PE CARE IGNAZ VON BORN LE-A SCRIS
ÎN ANUL 1770 ÎN TIMPUL CĂLĂTORIEI SALE
PRIN CELE DOUĂ PROVINCII

*Ovidiu Marinel Koch -Tufiș**

Cuvinte cheie: mercantilism, fiziocratism, populaționism, iluminism

Schlagwörter: Merkantilismus, Physiokratismus, Populationistik, Aufklärung

Dezvoltarea tehnico-industrială de la mijlocul secolului al XVIII-lea conduce și în Imperiul habsburgic la începutul destrămării treptate a vechii orânduiri feudale. Reformele împărătesei Maria Terezia și ale împăratului Iosif al II-lea au condus la centralizarea monarhiei habsburgice și la crearea unui aparat birocratic care să servească Țelurilor absolutismului iluminat. Privilegiile nobiliare au fost înlăturate și încă dominantă nobilime de curte și cea din aparatul administrativ și funcționăresc va fi înlocuită treptat de către burghezia în ascensiune.

Și în domeniul economic și demografic se produc profunde transformări. În gândirea economică, alături de principiile mercantiliste, își fac loc tot mai mult și ideile economice fiziocratice.

În domeniul științelor miniere au loc în secolul al XVIII-lea două evenimente deosebite. Primul eveniment îl constituie înființarea facultăților montanistice pentru pregătirea specialiștilor minieri, astfel că științele miniere se transformă în discipline universitare¹. Cel de-al doilea eveniment

* Universitatea Karl Franz, Graz–Austria, Institutul de Istorie, e-mail: marinelovidiu.kochtufigis@stud.uni-graz.at

¹ În anul 1765 a fost întemeiată prima facultate montanistică în orașul Freiberg din Saxonia, urmată de înființarea facultăților montanistice din Petersburg 1773, Paris und Madrid 1783, vezi Lothar Suhling, *Aufschließen, Gewinnen und Fördern*, Hamburg, 1983, p. 175. Pe teritoriul monarhiei habsburgice prima facultate montanistică a fost înființată în anul 1770 la dispoziția împărătesei Maria Terezia la Schemnitz. Precursorii acestei unități de învățământ superior au fost în monarhia habsburgică școlile miniere de la Joachimsthal (1717), Schemnitz

il reprezintă întemeierea în anul 1786 a primei societăți științifice mondiale, respectiv Societatea de științe miniere (Societät der Bergbaukunde)².

Înființarea Societății Mondiale de Științe Miniere are loc cu ocazia unei întâlniri a numeroși specialiști minieri din întreaga lume în apropiere de orașul minier Schemnitz (astăzi în Slovacia). Această întâlnire a fost organizată de unul dintre cei mai importanți specialiști minieri din monarhia habsburgică, Ignaz Edler von Born, care a dorit cu această ocazie să prezinte în fața forumului de specialiști internaționali o metodă de obținere a cuprului din minereul respectiv, metoda de amalgamare, metodă care a fost de către el îmbunătățită³.

Înainte de a trece la analiza temei propriu-zise a articolului de față, dorim să prezentăm pe scurt viața și activitatea lui Born. El s-a născut în anul 1742 într-o familie de sași, după unele informații în localitatea Kapnik⁴ (Cavnic) din Transilvania.

Born vine în contact cu mineritul încă din perioada copilăriei sale, deoarece tatăl său s-a ocupat, printre altele, și cu exploatarea minelor. După decesul ambilor părinți, Born se stabilește la Viena unde frecventează liceul

(1735), Schmölnitz und Oravica (Oravița), vezi Heinrich Kunnert, *Bergbauwissenschaft und technische Neuerungen im 18. Jahrhundert. Die Anleitung zu der Bergbaukunst von Chr. Tr. Delius (1773)*, în *Österreichisches Montanwesen. Produktion, Verteilung, Sozialformen* (ed. Michael Mitterauer), Wien, 1974, p. 182 și 186-187.

²Fettweis Günter B.L., *Zur Geschichte und Bedeutung von Bergbau und Bergbauwissenschaften*, în *KGNV*, 54, 2004, p. 193.

³*Ibidem*, p. 244 -245. Pe lângă internaționalitatea societății mondiale de științe miniere joacă și alte două elemente un rol principal. În primul rând, societatea are o organizare democratică, fiind împărțită în mai multe secții corespunzând țărilor de unde provin specialiștii minieri membrii ai societății. Aceste secții sunt conduse de directori, iar hotărârile importante se iau cu majoritatea de voturi a membrilor lor. Al doilea element important, care caracterizează Societatea Mondială de Științe Miniere, este absoluta sa independență față de o putere de stat. Acest lucru reiese și din statutul societății, unde se prevede independența financiară a societății față de orice putere de stat: *Kein Staat bezahlt*, vezi Fettweis Günter B.L., *op.cit.*, p. 243.

⁴ Informații despre Kapnik ca loc de naștere al lui Born, vezi la Hofer Paul, *Ignaz von Born. Leben – Leistung - Wertung*, Diss., Wien, 1955, p. 5–33. Born însuși indică ca loc de naștere orașul Karlsburg (Alba Iulia) din Transilvania, vezi Ignatz Edler v. Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober – und Niederrungarn, herausgegeben von Johann Jacob Ferber*, Frankfurt und Leipzig, 1774, p. 133-134.

iezuit. El frecventează și cursuri de științe miniere la Universitatea din Praga, fapt ce probabil a adâncit interesul său pentru studiul științelor montanistice, mineralogie și chimie.

Carierea lui Born în slujba imperială începe în anul 1769, an în care este numit în postul de consilier minier în orașul minier Schemnitz. În anul următor el este numit consilier minier în Praga, funcție din care demisionează în anul 1772. Pentru Born începe o intensivă perioadă de studii științifice în domeniul științelor miniere, rezultatul deosebit al acestora fiind recunoscut și pe plan internațional, Born devenind membru în numeroase instituții științifice de prestigiu, precum Societatea Regală de Științe din Londra (Royal Society), Academia Regală de Științe din Torino (Königlichen Akademie der Wissenschaften), Academiile de științe din Petersburg, Toulouse și Danzig, precum și al altor numeroase societăți științifice.

În anul 1777 Born intră din nou în slujba imperială ca și consilier montanistic, pentru ca în anul 1779 să fie numit în importanta funcție de consilier imperial la Camera imperială pentru Monetărie și Minerit din Viena (Hofkammer für Münz und Bergwesen).

Metoda de amalgamare a cuprului, care a fost îmbunătățită de către Born, va fi apreciată și de către împăratul Iosif al II-lea, care se decide în anul 1784 ca această metodă să fie generalizată în Imperiul habsburgic și acceptă ca această metodă să fie făcută cunoscută și pe plan internațional. În anul 1786 urmează, așa cum deja am menționat, înființarea Societății internaționale de științe miniere, la a cărei înființare Born a avut un rol esențial. În anul 1791 Born decedează în Viena, în același an urmează și desființarea Societății Internaționale de Științe Miniere, societate la care el și-a adus o contribuție atât de importantă⁵.

⁵ Informații detaliate despre biografia lui Born, vezi la Reinalter Helmut, *Ignaz von Born – Persönlichkeit und Wirkung*, în *Die Aufklärung in Österreich. Ignaz von Born und seine Zeit* (ed. Reinalter Helmut), (=Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle „Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770 - 1850“, Vol. 4), Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, 1991, p. 12–30 și Hofer Paul, *op.cit.*, p. 5–33. Despre Born și Societatea regală de științe din Londra, vezi Miculaș Teich, *Ignaz von Born und die „Royal Society“*, în *Die Aufklärung in Österreich...*, p. 93–97.

Born a fost și un iluminist⁶, care a avut contacte printre alții și cu recunoscutul iluminist al epocii sale, Joseph von Sonnenfels⁷. Born a fost, de asemenea, și membru al Societății masonice⁸.

Ca urmare a cererii sale, cerere justificată atât prin motive personale și, în mod special, din interese științifice, Born primește la 19 mai 1770 din partea Camerei Aulice (Hofkammer) din Viena permisiunea să efectueze o călătorie prin localitățile miniere din regiunile miniere din Ungaria superioară (Oberungarn), Ungaria inferioară (Niederungarn), Banat și Transilvania.

Born pornește în călătoria sa care durează de la începutul lunii iunie și până la sfârșitul lunii august din Schemnitz, de unde drumul său în direcția sud trece prin Budapesta, Szeged și Timișoara. În Banat el vizitează regiunea minieră, de unde peste Lugoj și de-a lungul văii Mureșului drumul său continuă în direcția Transilvaniei. În această provincie Born vizitează o parte din regiunile și localitățile miniere, precum și importante orașe Alba-Iulia și Cluj-Napoca. Din nordul Transilvaniei, din regiunea minieră Baia Mare, călătoria sa continuă în direcția nord, Born vizitând regiunile miniere din Ungaria superioară și Ungaria inferioară. Călătoria sa se încheie de unde a început, în orașul minier din Ungaria inferioară, Schemnitz.

Pe parcursul călătoriei sale, Born scrie un număr de 23 de scrisori, în care consemnează observațiile sale despre regiunile vizitate. Aceste scrisori sunt adresate prietenului său, mineralogul suedez Johann Jakob Ferber, care le va culege și publica în anul 1774 într-o carte⁹. În scrisorile sale, Born acordă atenție în primul rând observațiilor cu caracter geologic și mineralogic¹⁰ și, de asemenea, exploatărilor miniere și topitoriilor de metale. Și alte informații de

⁶ Informații despre Born ca iluminist, vezi la Jaroslav Vávra, *Ignaz von Born als Schriftsteller der Aufklärung*, în *Die Aufklärung in Österreich...*, p. 69-92.

⁷ Vezi, Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, S. 228 și Hofer Paul, *op.cit.*, p. 9-10.

⁸ Vezi Reinalter Helmut, *Ignaz von Born als Freimaurer und Illuminat*, în *Die Aufklärung in Österreich...*, p. 33-67.

⁹ Hofer Paul, *op.cit.*, p. 11-13. Titlul acestei cărți este *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober – und Niederungarn*, vezi și p. 1, Nota, 4.

¹⁰ Clasificarea geognostică (*geognostische Gliederung*) a munților Carpați și Alpi făcută de Born se află la baza clasificării categoriilor de munți pe care a făcut-o C. M. Haidinger în anul 1785, vezi Flügel W. Helmut, *Die „geognostische“ Gliederung der Karpaten und Alpen durch Born und Ferber (1770/71) als Grundlage der „Klassifikation der Gebirgsarten“ von C. M. Haidinger (1785)*, în *JGBA*, vol. 145/1, 2005, p. 21-29.

natură istorică, geografică, demografică, etnografică completează conținutul scrisorilor sale.

Din punct de vedere economic și populaționist, Born a fost un mercantilist convins, dar el a fost influențat și de ideile fiziocratice¹¹, idei care, așa cum vom arăta în prezentul articol, au început să se răspândească și în rândul unor funcționari minieri din regiunile vizitate de Born. Convins, așa cum am menționat, de teoriile mercantiliste care subliniază rolul deosebit pe care îl are o populație numeroasă pentru dezvoltarea economică și creșterea puterii financiare a unui stat, Born acordă atenție și ne oferă informații și despre locuitorii regiunilor pe care le-a vizitat. Acest ultim aspect se află în centrul atenției noastre, acesta constituind totodată și tema pe care o vom analiza în prezenta lucrare. În articolul nostru vom încerca să prezentăm critic informațiile preluate de la Born în legătură cu complexitatea etnică și religioasă a locuitorilor regiunilor vizitate de Born, densitatea populației din aceste regiuni, situația și rezultatele politicii de colonizare a autorităților habsburgice, ocupațiile economice ale locuitorilor, limba, tradițiile și caracterul lor, precum și informațiile referitoare la localitățile vizitate. Informațiile oferite de Born le vom analiza, de asemenea, și prin comparație cu diferiți autori care au scris despre aceste regiuni geografice în secolul al XVIII-lea și cu diferite documente oficiale din același secol.

În ceea ce privește descrierea oamenilor pe care Born îi întâlnește pe parcursul călătoriei sale, se poate face o deosebire între descrierea diferitelor popoare și descrierea diferitelor grupe de persoane care își desfășoară activitate în minerit și metalurgie. Born nu acordă aceeași atenție populației în fiecare regiune geografică pe care el o vizitează. Cele mai multe informații despre locuitori și cei care lucrează în exploatarea minieră și în topitoriile metalurgice ne oferă Born în scrisorile sale despre Banat și, în parte, și despre Transilvania. Informațiile similare în legătură cu regiunile miniere Ungaria superioară și Ungaria inferioară sunt foarte puține.

În ceea ce privește cunoștințele lui Born despre Banat în momentul călătoriei sale, noi cunoaștem, după cum el însuși într-o scrisoare a sa

¹¹ Un element de gândire fiziocratică la Born este convingerea sa că starea de șerbie în care se află mulți țărani este o barieră în calea dezvoltării agriculturii, vezi Reinalter Helmut, *Ignaz von Born – Persönlichkeit...*, p. 29.

consemnează, că a mai vizitat această provincie cu doi ani în urmă¹². De asemenea, Born întreține corespondență și cu un funcționar minier din Banat pe nume Dembscher, care i-a oferit informații prețioase în legătură cu această provincie¹³.

În cazul Transilvaniei, noi cunoaștem deja că această provincie a monarhiei habsburgice este patria sa, în care el și-a petrecut copilăria. Informații suplimentare despre Transilvaniei a obținut Born și din diferite opere științifice, pe care el le menționează în scrisorile sale¹⁴. De asemenea, atât în Banat, cât și în Transilvania, așa cum vom arăta în paginile următoare, Born s-a întâlnit cu diferiți funcționari habsburgici și cu oameni de știință, care i-au oferit desigur informații suplimentare despre cele două provincii.

În ceea ce privește regiunile miniere Ungaria superioară și Ungaria inferioară, Born are desigur numeroase informații în calitatea sa de consilier minier la Schemnitz.

Faptul că Born, în calitatea sa de funcționar minier imperial, arată mai mult interes descrierii populației Banatului în comparație cu celelalte provincii vizitate, poate fi explicat prin aceea că această provincie a Imperiului habsburgic a fost transformată, după cucerirea și eliberarea sa de sub dominația otomană în anul 1716, într-un Domeniu al Coroanei Imperiale, în care stările privilegiate maghiare nu au nici un cuvânt de spus: *welcher die Ungarischen Landstände nichts zu befehlen haben*. În Banat, în calitatea sa de Domeniu al Coroanei Imperiale, monarhii habsburgi sunt atât suzerani, cât și stăpânii feudali ai provinciei. După cum ne informează Born, pământul Banatului este foarte roditor și aici au fost construite în special în timpul conducerii primului guvernator al Banatului, generalul Mercy (1716–1734), numeroase manufacturi industriale și au fost înființate plantații de duzi pentru creșterea viermilor de mătase¹⁵.

¹² Born scrie că el *das Banat schon vor zwey Jahren bereiset*, vezi Ignatz Edler v. Born *op.cit.*, p. 5.

¹³ Valoarea deosebită a informațiilor oferite de Dembscher în corespondența sa reiese din afirmațiile lui Born *hat mich durch seinen Briefwechsel, den ich stets mit ihm unterhalte, schon lange zu meiner Reise nach dem Banat vorbereitet, und mich in den Stand gesetzt, in einer so kurzen Zeit alle die Beobachtungen anzustellen und zu berichtigen, die ich Ihnen bisher von diesem Lande gegeben habe, und noch künftig geben werde*“, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 40-41.

¹⁴ Despre titlul și autorii acestor opere științifice, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 104-105.

¹⁵ *Ibidem*, p. 6-7.

Born ne oferă în cea de-a doua și cea de-a treia scrisoare a sa informații generale despre locuitorii băștinași ai Banatului, românii (*Walachen*) și sârbii (*Raizen*) și, de asemenea, despre coloniștii germani care au fost aduși de către autoritățile habsburgice în Banat. Originea și limba românilor și a sârbilor din Banat, ocupațiile lor economice, tradițiile și obiceiurile, religia, modul lor de a se îmbrăca și obiceiurile lor culinare, precum și deosebirile dintre cele două popoare sunt menționate de către Born în scrisorile sale și cu atenție analizate. Personal, considerăm că Born a ales ca model al descrierii sale pe locuitorii români și sârbi de la sate, care alcătuiesc majoritatea locuitorilor Banatului¹⁶.

În alte scrisori ale sale, Born ne oferă informații și despre locuitorii din regiunea minieră bănățeană, respectiv lucrătorii minieri și metalurgiști și, așa cum vom arăta în această lucrare, în două rapoarte ale unor specialiști mineri bănățeni, rapoarte care au fost publicate de către editor împreună cu scrisorile lui Born, se află informații și despre țigani care spală aurul din nisipul apelor curgătoare. Born ne oferă unele informații și despre țărani români și sârbi care sunt încadrați în trupele naționale staționate la granițele de est și sud ale Banatului. Locuitorilor orașelor le acordă Born foarte puțină atenție și spațiu în scrisorile sale.

În ceea ce privește originea românilor, care ei înșiși se desemnează ca „Romun“, Born nu este prea sigur. După părerea sa, denumirea de „Romun“, care se poate traduce prin termenul de locuitor al Imperiului roman care a rămas pe locul unde a fost colonizat: *...welches einen Römer, und einen Uebriggebliebenen bedeutet*, duce la concluzia că românii pe care Born i-a cunoscut sunt ori urmașii coloniștilor romani, ori urmașii unui popor pe care romanii l-au supus și evident romanizat. Din cele prezentate mai sus rezultă faptul că influența romană în formarea poporului român este clară pentru Born. Urmele culturii materiale romane, care se găsesc pretutindeni în Banat,

¹⁶ Informațiile lui Born despre ponderea diferitelor naționalități în Banat sunt în conformitate cu realitatea, căci conform informațiilor oferite de un înalt funcționar al Administrației Banatului, Ehrler Johann Jakob, din totalul de 375.740 locuitori ai provinciei în anul 1774, populația românească numără 220.000 de oameni, populația sârbească se cifrează la 100.000 de persoane și coloniștii germani numără 53.000 de persoane, vezi Ehrler Johann Jakob, *Das Banat vom Ursprung bis jetzo (1774)* (ed. Costin Feneșan, Volker Wollmann), Timișoara, 2000, p. 182.

Transilvania (*Ardellia*) și în Țara Românească (*Zara more*) sunt pentru Born o dovadă clară că aceste teritorii au aparținut odinioară Imperiului roman¹⁷.

Este interesant de constatat faptul că Born este convins de unitatea lingvistică a românilor din Banat, Transilvania și Țara Românească, el afirmând că limba comună pe care românii din aceste provincii o vorbesc provine din limba latină vulgară vorbită în popor - *ein verdorbenes Latein ist*. Born este convins și de apartenența limbii române la familia de limbi latine, el subliniind în special asemănările dintre limba română și cea italiană vorbită în popor - *wälschen Mundart*. Atât vocabularul cât și terminațiile cuvintelor și modul de conjugare sunt asemănătoare între limbile română și limba italiană, Born aducând în una din scrisorile sale și dovezi în acest sens. Pentru Born este cunoscut și faptul că limba română este vorbită în mai multe dialecte regionale, el considerând că limba română cea mai fină (*am feinsten gesprochen*) se vorbește în Transilvania și cea mai grosolană (*am allergröbsten*) în Țara Românească¹⁸.

În ceea ce privește originea sârbilor, care se desemnează ei înșiși ca „Serbi“, Born este departe de adevărul istoric atunci când el consemnează într-o scrisoare a sa că sârbii sunt la originea lor sciți, care au locuit odinioară pe teritoriul Daciei și astăzi sunt așezați pe teritoriul Serbiei: *Die Raizen sollen eine ursprüngliche Scythische Nation seyn, die vormals Dacien, nunmehr Servien, bewohnt haben*. Referitor la originea limbii sârbe Born este ceva mai aproape de adevărul istoric atunci când scrie că limba sârbă este o limbă nu prea fină care provine din limba slavonă sau ilirică: *ein unreines Sclavonisch*

¹⁷ Este posibil ca Born să se fi informat despre originea românilor și sârbilor și din documente oficiale din secolul al XVIII-lea, precum documentul din anul 1734, document intitulat *Hamiltons Bericht Chorographia Bannatus Temessiensis sub auspiciis novi gubernatoris edita (1734)* unde stă scris: *Die Razen seyndt noch eine descendenz von der alten Illyrische Nation, die Wallachen aber ganz wahrscheinlich eine reliquiae von denen Römischen Colonien*. Acest document a fost publicat de către Wolf Josef, *Quellen zur wirtschafts-sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banat im 18. Jahrhundert*, în *Materialen*, 5, 1995, p. 63. Documentul va fi citat în continuare: *Bericht Hamilton (1734)*.

¹⁸ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, pag. 10-11. Originea latină a limbii române și asemănările sale cu limba italiană sunt subliniate și într-una din cărțile învățatului italian Francesco Grisellini, care a vizitat Banatul între anii 1774 și 1777, vezi Grisellini Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei* (ed. Costin Feneșan), Timișoara, 1984, p. 171 și 202.

*oder Illyrisches*¹⁹, originea slavă a limbii sârbe corespunzând adevărului istoric și fiind astăzi unanim recunoscută de către specialiști.

Born, care a studiat la Viena și Praga, unde a luat contact cu civilizația mai avansată din provinciile de vest ale monarhiei habsburgice, desemnează modul de trai al românilor și sârbilor ca aspru, iar obiceiurile lor le numește primitive - *Die Lebensart dieser Leute ist sehr rau, und ihre Sitten wild*. În continuare constată el că cele două popoare au lipsuri în ceea ce privește științele, artele și viața religioasă: *Ihnen mangelt Religion, Künste und Wissenschaften*. Pentru Born lipsurile menționate mai sus sunt elemente suficiente pentru a desemna modul de viață al românilor și al sârbilor ca aspru și obiceiurile lor ca primitive: *Braucht es mehr, um wild und rauch zu sein?*²⁰.

Într-una din scrisorile sale, Born ne oferă informații și despre economia și ocupațiile tradiționale ale românilor și sârbilor. Principala ramură economică, după cum rezultă din descrierea sa, este agricultura. Se cultivă în mod special porumbul (*türkischen Mais*), din care se prepară mămăliga „Malai“, pe care Born o consideră ca mâncare tradițională la români și sârbi, alte culturi fiind orzul, ovăzul, fasolea și alte legume (*Fruchte*). Dintre pomii fructiferi, cea mai mare răspândire o au prunii, din care localnicii prepară tradiționala lor băutură alcoolică, răchia de prune (*Rakie*). Și cultura cireșilor și a piersicilor este răspândită, fructele acestora fiind de asemenea folosite pentru obținerea răchiei.²¹

În Banat se practică și cultura viței-de-vie, Born menționând faptul că în Banat se produce în multe locuri un excelent vin: *an vielen Orten wächst trefflicher Wein*. În mod special amintește el vinul de calitate obținut din podgoriile de la Lugoj, podgorii care se află plantate pe colinele calcaroase din apropierea orașului²².

O altă importantă ramură a economiei populației Banatului, ramură pe care Born o amintește numai fugar este, așa cum rezultă din alte surse de informație din secolul al XVIII-lea, creșterea animalelor²³.

¹⁹ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 10.

²⁰ *Ibidem*, p. 11.

²¹ *Ibidem*, p. 11. Griselini menționează ca principale culturi agricole la români porumbul, grâul, iar dintre pomii fructiferi prunii, vezi Griselini Francesco, *op.cit.*, p. 180.

²² Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 7 și 61.

²³ *Ibidem*, p. 11. Ehrler amintește bogăția Banatului în vite, acestea constituind și principalul articol de export al provinciei, vezi Ehrler Johann Jakob, *op.cit.*, p. 57 și 86-88.

Și informațiile lui Born, care a observat el însuși în Timișoara, pe canalul Bega, canal care permite navigația până la Peterwardein, un transport de vase încărcate cu câteva sute de stupi de albine, ne confirmă faptul că albinăritul a jucat un rol important în agricultura Banatului din secolul al XVIII-lea. Acest impresionant transport de stupi de albine pe canalul Bega ne sugerează faptul că albinăritul a fost practicat în Banat nu numai de către locuitorii provinciei ca ocupație tradițională, ci și de către stăpânii feudali de atunci ai provinciei, monarhii habsburgi. Stupii de albine menționați mai sus sunt transportați pe timpul verii pe pajiștile de la câmpie, unde se află sub observația unor stupari, fiecare stupar fiind răspunzător pentru câte 60 de stupi de albine²⁴.

În ceea ce privește meșteșugurile ca și profesie practică, acestea, conform lui Born, nu sunt prea răspândite la românii și sârbii din Banat, în schimb aceștia practică meșteșugurile casnice. Lucrurile necesare în gospodărie nu sunt cumpărate, acestea fiind produse de fiecare bărbat și femeie în casă. Această situație este în concepția economică a mercantiliștilor, inclusiv a lui Born, un dezavantaj pentru dezvoltarea economică a Banatului, căci circulația mărfurilor și a banilor în provincie este în acest mod stânjenită. Răspândirea meșteșugurilor casnice la locuitorii români și sârbi ai Banatului determină, în concepția lui Born însă, și un pozitiv element cu repercusiuni sociale, în rândurile acestora nu există cerșetori: *unter ihnen fast keine Profesionisten, aber auch keine Bettler gibt*²⁵.

Conform lui Born, comerțul este practicat mai mult de sârbi: *Der Raize... liebt den Handel*, în comparație cu românii. Este însă sigur că atât românii, cât și sârbii au practicat cel puțin un comerț cu surplusul de bunuri pe care ei l-au produs în propria gospodărie, un argument în acest sens oferindu-ne chiar Born, care într-o scrisoare a sa menționează faptul că femeile transportă pe cap produsele pe care urmează să le vândă.

Informația lui Born conform căreia unii locuitori români ai Banatului din localități probabil mai izolate geografic nu cunosc valoarea monedelor aflate în circulație în Imperiul habsburgic, ne conduce la concluzia, dacă această

²⁴ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 9. În Raportul Hamilton sunt amintiți negustorii greci și turci care cumpără miere și ceară din Banat, vezi *Bericht Hamilton (1734)*, p. 58.

²⁵ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 12-13. Grieselini menționează destoinicia românilor bănățeni care sunt folosiți cu succes în multe manufacturi din Banat și, în mod special, alături de germani la lucrul din exploatarea miniere și topitoriile de metale, vezi Grisellini Francesco, *op.cit.*, p. 181.

informație este și reală, că în aceste zone se practică un comerț de troc²⁶.

Și îmbrăcămintea românilor și sârbilor este simplă, hainele lor fiind confecționate de către femei în casă. Born menționează faptul că îmbrăcămintea purtată de populația Banatului prezintă deosebiri în funcție de regiuni, dar aceasta prezintă deosebiri desigur și între români și sârbi. Cea mai răspândită îmbrăcămintă pentru bărbați constă în pantaloni din lână de culoare albă, croiți după modelul unguresc, dar nu așa de strâmți, o cămașă care este deschisă la piept, peste care se poartă o haină cu mâneci lungi. Pe cap se poartă pălării de pâslă sau căciuli de blană. Încălțăminte constă din opinci cu șnur confecționate din piele de vită neprelucrată.

Femeile poartă cămăși lungi până la gleznă și un șorț de culoare maro în față, care prezintă dungi de diferite culori, legat la spate cu un șnur (*Binde*). Cămașa este confecționată din pânză grosolană sau blană (*Pelzwerk*). Pe cap, femeile poartă o coroniță rotundă umplută cu păr sau paie. Peste aceasta femeile măritate poartă un batic, cele nemăritate se poartă cu capul gol. Podoabele constau în cercei din alamă albă sau galbenă, de gât și de păr femeile își atârnă diferite perle false și monede legate pe un șnur²⁷.

Și obiceiurile culinare ale românilor și sârbilor descrise de Born sunt simple. Ei mănâncă în mod special mămăligă din făină de porumb, care este

²⁶ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 12 și 16-17. În raportul Hamilton se menționează faptul că negustorii evrei și greci practică un intens comerț în Banat deoarece locuitorii majoritari ai provinciei, românii și sârbii, nu se interesează de comerț, ei preocupându-se mai mult de cultura plantelor și creșterea animalelor: *die Razen und Wallachen selbstn aber um den Wahren Handel sich niemahlen viel bekümmert, sondern viel lieber bey Feldebau und Viehzucht geblieben sein*, vezi *Bericht Hamilton (1734)*. p. 66.

²⁷ Îmbrăcămintea bărbaților descrisă de Born constă din: *langeweisse wollene Bein auf Hungarische Art, aber nicht so enge; Schnürsohlen, aus einem unausgearbeiteten Stücke Ochsenhaut; ein Hemd, das vorne an der Brust offen ist; einen wollenen Rock mit glatten Leib und langen Ermel, und eine Pelzmütze, oder Filzkappe, auf dem Kopf*. Îmbrăcămintea purtată de femei constă în: *lange Hemden, die bis an die Knöchel des Fußes reichen, eine braunen mit bunten Streifen gewürkte Schurz vorne, und eben einen solchen hinten, mit einer Binde um den Leib; einen Oberrock von groben Tuche, oder auch Pelzwerk, etwas kürzer als die Hemden, und auf dem Kopfe einen runden mit Haar, auch nur Stroh gefüllten Kranz, über welchen sie ein gewirktes Tuch zusammen schlagen. Die Mädchen gehen mit unbedeckten Köpfe*, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 12. Ehrler descrie îmbrăcămintea românilor și a sârbilor oarecum asemănător ca Born, dar distinge și anumite deosebiri între cele două popoare, vezi Ehrler Johann Jakob, *op.cit.*, p. 55-56.

coaptă sub cenușă, puțină carne, lapte, brânză, fasole și alte legume și beau cu plăcere răchie²⁸.

Copiii, care atât iarna cât și vara afară sub cerul liber se spală, sunt învățați de mici cu munca. Băieții între 5 și 14 ani merg cu vitele la pășune, iar cei mai mari ajută la munca câmpului. Fetele ajută la treburile casnice și învață de la mamele lor arta de a toarce lâna, țesutul, cusutul hainelor și coptul²⁹. Femeile poartă copii pe cap și torc și în timpul mersului.

Românii și sârbii își întemeiază de tineri familii, după informațiile lui Born existând chiar tineri care se căsătoresc la 14 ani băieții și la 12 ani fetele.³⁰

Locuitorii români și sârbi ai Banatului sunt de religie ortodoxă: *graeci Ritus non Unitorum*. Born critică pe preoții ortodocși în rândurile cărora el consideră că îndoiala și superstițiile sunt foarte mari. De asemenea, Born este de convingerea că foarte mulți preoți nu știu să citească și ei duc o existență simplă, apropiată de cea a țăranilor, fapt ce îi împiedică, în concepția lui Born, să contribuie la sporirea gradului de civilizație a comunităților rurale pe care ei le păstoresc din punct de vedere spiritual.

Atunci când Born face remarci critice la adresa bisericii ortodoxe din Banat, a practicării cultului religios și a preoților ortodocși, nu este desigur obiectiv, el fiind convins, așa cum singur menționează, că religia catolică este adevărata religie, aceasta fiind de către împărăteasa Maria Terezia protejată și sprijinită să se răspândească și să câștige noi aderenți: *die wahre Religion schützt und verbreite*³¹. Din cele menționate mai sus rezultă că în problemele religioase Born nu este totuși adeptul ideilor iluministe, idei care se pronunță pentru egalitatea între toate cultele religioase. Referitor la practicarea cultului ortodox în Banat, Born menționează faptul că românii și sârbii respectă cu strictețe și zilele de post, care se întind aproape peste o jumătate din an. De

²⁸ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 11-12.

²⁹ *Ibidem*, p. 11-13.

³⁰ *Ibidem*, p. 12.

³¹ *Ibidem*, p. 13-14. Grisellini menționează încercările misionarilor catolici, care sunt sprijiniți și de către împărăteasa Maria Terezia, de a-i convinge pe românii din Banat să se convertească la religia greco-catolică. Aceste încercări au avut însă, conform autorului menționat, puțin succes, vezi Grisellini Francesco, *op.cit.*, p. 172. Born menționează un obicei care este răspândit la românii din Banat, respectiv acela de a lega prietenie de cruce între doi sau mai mulți bărbați, care din acest moment își păstrează credința și se ajută reciproc, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 15.

asemenea, în timpul slujbelor religioase bărbații stau în biserică despărțiți de femei.

Conform lui Born, locuitorilor români și sârbi ai Banatului le lipsesc și cunoștințele științifice care să îi ajute la explicarea unor fenomene ale naturii. Din această cauză Born notează că aceste fenomene sunt explicate cu ajutorul unor superstiții și sunt puse pe seama unor fenomene supranaturale. Born constată, de asemenea, conform informațiilor de care dispune, că la români și sârbi nu s-a găsit încă niciun istoric care să fi scris ceva despre originea și obiceiurile acestor popoare, lucru care, evident, nu este în conformitate cu adevărul.

Born recunoaște în mod indirect și faptul, atunci când el într-o scrisoare a sa notează că românii și sârbii folosesc alfabetul grecesc, că și în rândul celor două popoare există oameni care știu să scrie și să citească. În realitate, românii și sârbii au folosit în secolul al XVIII-lea alfabetul slavon³².

La sfârșitul descrierii sale despre populația românească și sârbească din Banat, Born notează și deosebirile pe care el le consideră importante între cele două popoare. În concepția lui Born, sârbii sunt mândri, întreprinzători, se preocupă cu interes de comerț și sunt buni soldați: *Der Raize ist stolz, unternemend, verschlagen, liebt den Handel, wird ein guter se Soldat*. Românii, în concepția lui Born, sunt mai legați de casele și gospodăriile lor, le place viața mai comodă și nu prezintă prea mare interes pentru meseria de soldat: *Der Wallach weiß nicht von Hochmuth, ist häuslicher, liebt mehr die Bequemlichkeit, und scheut das Soldatenleben*³³.

Born face în unele din scrisorile sale și observații în legătură cu densitatea de locuire a unor provincii ale monarhiei habsburgice pe care el le vizitează în cadrul călătoriei sale. El dispune și de informații în legătură cu opera de colonizare a Ungariei și Banatului și este, de asemenea, conștient de importanța economică și demografică a acesteia.

³² Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 17. Born notează că o eclipsă de lună este explicată prin lupta dintre soare și diavoli, *Eine Sonnenfinsterniß sehen sie für einen Streit des höllischen Drachen mit der Sonne an*. Și la români, în special la cei din principatele Țara Românească și Moldova, există istorici. Grisellini menționează în cartea sa, pe care am citat-o, pe voievodul Moldovei, Dimitrie Cantemir, care este cunoscut și pentru scrierile sale istorice, vezi Grisellini Francesco, *op.cit.*, p. 177.

³³ *Ibidem*, p.17.

Regiunea care se întinde la est de orașul Budapesta și până la râul Tisa este foarte slab populată: *Man fährt oft einen halben Tag, ohne einen Baum, oder ein Haus, außer die Posthäuser, anzutreffen*. Importanța economică a acesteia constă în creșterea vitelor pe întinsele pășuni naturale: *Hingegen nährt diese bis 50 Meilen lange und eben so breite Fläche, eine große Anzahl Rindvieh*.

În comparație cu această regiune, la est de Tisa, în Banat, se află numeroase așezări ale coloniștilor, iar suprafețele agricole sunt cultivate cu cereale și pomi fructiferi: *Hier sind Bäume gepflanzt, die Erde ist mit Getreide bebauet, und überall sind Colonien errichtet*³⁴.

Conform informațiilor lui Born, coloniștii germani, care au fost aduși în Banat în calitate de țărani, meșteșugari, lucrători mineri și metalurgiști după cucerirea provinciei de către Habsburgi, reprezintă aproape un sfert din populația provinciei³⁵. În realitate, conform surselor demne de încredere pe care le-am menționat deja, ponderea coloniștilor germani în Banat în momentul vizitei lui Born este mai mică.

Born menționează, de asemenea, și avantajele care sunt acordate coloniștilor țărani la sosirea acestora în Banat, precum și obligațiile acestora față de stăpânul feudal al provinciei, împărații habsburgi. La sosirea lor în Banat coloniștii primesc în proprietate un teren agricol, pe care sunt obligați să îl lucreze, o casă gata construită, uneltele agricole și vitele necesare unei gospodării țărănești: *Der Colonist findet, bey seiner Ankunft, eine gemächliche Wohnung, alles Acker=und Hausgeräthe, Zugvieh, und überkömmt ein Stück Erdreich, das er bearbeiten muß*.

Din punct de vedere juridic, coloniștii care se stabilesc în Banat sunt oameni liberi, acest fapt constituind o atracție pentru mulți țărani dependenți din provinciile Imperiului german, care prin emigrare în Banat își redobândesc libertatea.

În scopul consolidării din punct de vedere economic al gospodăriilor țărănești, coloniștii sunt scutiți un anumit număr de ani de plata impozitului în bani și în produse, acesta din urmă constând în a zecea parte din recoltă și din numărul de vitele avute în proprietate. Valoarea terenului agricol, al casei,

³⁴ *Ibidem*, p. 3-4. Banatul istoric este provincia cuprinsă între râul Mureș în nord, fluviul Dunărea în sud, râul Tisa în vest și crestele munților Carpați, care separă această provincie de Țara Românească și Transilvania în est. Vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 6.

³⁵ *Ibidem.*, p.10.

uneltele agricole și vite mici primite la sosirea lor în Banat este răscumpărată de către coloniști prin plata unei sume anuale de bani: *kann er auch jährlich, so viel er will, auf diese ihm als Eigenthum übergebene Wirtschaft abzahlen.*

Colonizarea Banatului, în cazul de față cu țărani, presupune, alături de elementul legislativ și organizatoric pe care această operă îl necesită, și investirea din partea monarhilor Habsburgi a unor importante sume de bani, fapt care este cunoscut și consemnat de Born: *Diese Pflanzörter kosten unserer Monarchin jährlich eine erstaunliche Summe Geldes*³⁶.

În ceea ce privește populația Banatului, Born observă faptul că partea estică a provinciei, care este muntoasă și acoperită cu păduri, are o densitate mai mare a populației în comparație cu partea de vest, care constă dintr-o câmpie în parte mlăștinoasă și cu puține păduri. În această din urmă regiune a Banatului, cu toate că prezintă, așa cum am amintit, o densitate a populației mult mai mare în comparație cu câmpia care se întinde între Dunăre și Tisa, se mai află încă locuri care nu sunt locuite sau au o populație foarte rară. Opera de colonizare se află în partea de vest a Banatului în plină desfășurare în momentul vizitării provinciei de către Born, autoritățile habsburgice încercând să aducă aici noi coloniști germani din regiunile văii Rinului „Rheingebieten“ și Șvabia „Schwabenland“.³⁷

O altă grupă de populație a Banatului, căreia Born îi acordă atenție în scrisorile sale, o reprezintă locuitorii din regiunea minieră a provinciei. Aceștia sunt lucrătorii mineri și metalurgiști germani, care au fost colonizați de către autoritățile habsburgice în vederea dezvoltării mineritului și metalurgiei, precum și lucrătorii similari de naționalitate română. Pentru efectuarea diferitelor munci de robotă în folosul exploatărilor miniere și topitoriilor de metale sunt folosiți țărani români din satele situate în apropierea exploatărilor

³⁶ *Ibidem*, p. 4–5. Documente referitoare la opera de colonizare a Banatului în secolul al XVIII-lea, vezi I Anton Tafferner, *Quellenbuch zur donauschwäbischen Geschichte*, I, München, 1974.

³⁷ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 7. Se pare că marea operă de colonizare a Banatului în secolul al XVIII-lea se încheie în anul 1787, așa cum rezultă dintr-un decret din același an al împăratului Josef al II-lea, în care se menționează faptul că aici nu mai există locuri nepopulate în care să poată fi aduși noi coloniști: *Nachdem die auf den königl. ungarischen Cameralgütern vorfindig gewesene leere Gründe unter die zahlreich eingewanderten auswärtigen Familien bereits vertheilt sind, folglich dermalen kein leerer Platz erübriget, mehrere derlei Colonisten unterzubringen*, vezi Anton Tafferner, *op.cit.*, I, doc. nr. 180, p. 309.

miniere. Aurul este spălat și adunat din nisipul multor râuri din Banat de către țigani, care reprezintă o altă grupă etnică în Banat.

Regiunea minieră se află situată în partea estică muntoasă a Banatului, centrul său administrativ fiind orașul minier Oravița, de unde Born scrie la 23 iunie 1770 una din scrisorile sale. În subordinea Oficiului minier superior Oravița se află 4 districte miniere, Oravița, Dognecea, Sasca, de care aparțin și exploatarea miniere de la Moldova Nouă (Bosniak) și Bocșa, acestuia din urmă aparținându-i și topitoriile de fier de la Reșița. La Oravița, Sasca și Moldova Nouă se exploatează, în primul rând, minereul de cupru, iar la cele de la Dognecea, minereurile de cupru, plumb, care conține și argint, precum și minereul de fier. În localitățile montanistice Oravița, Sasca, Moldova Nouă și Dognecea se află topitoriile de cupru, iar la Bocșa și Reșița topitoriile de fier. Din râurile Nera și Miniș, care curg prin regiunea minieră bănățeană, se spală nisipul aurifer: *vieles reines gediegenes Gold gewaschen*.

După informațiile lui Born, și la nord de regiunea minieră bănățeană propriu-zisă, în districtul Caransebeș, se află exploatarea miniere la Königsegg și în alte localități, care nu sunt însă menționate³⁸.

Activitatea minieră în Banat are vechi tradiții, Born menționând faptul că mineritul a fost practicat în această provincie atât în timpul stăpânirii romane, cât și în timpul dominației Banatului de către maghiari și otomani³⁹.

Exploatarea miniere și topitoriile de metale din Banat aparțin împăraților habsburgici, în comparație cu cele din Transilvania, Ungaria superioară și Ungaria inferioară, unde, alături de exploatarea miniere și topitoriile de metale aparținând împăraților habsburgici, se găsesc și cele aflate în proprietatea unor persoane private. În toate aceste provincii și indiferent de forma de proprietate minereurile sunt exploatate în primul rând de către asociațiile de concesionari mineri.

Asociațiile de concesionari mineri beneficiază în Banat din partea stăpânului feudal, împăratul, de diferite avantaje, Born amintind faptul că aceste asociații primesc lemn, mangal, diferite materiale necesare exploatarea miniere, fânul pentru cai și diferite alimente necesare lucrătorilor, în special

³⁸ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 18-19. Importanța economică a mineritului pentru Banat rezultă și din informațiile lui Ehrler, conform cărora metalele obținute în topitoriile bănățene sunt al treilea important articol de export al provinciei, după vite și cereale, vezi Ehrler Johann Jakob, *op.cit.*, p. 87.

³⁹ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.* p. 32, 35 și 42.

cereale, la prețuri foarte avantajoase. Asociațiile de concesionari mineri pot, de asemenea, folosi munca țăranilor roboțași contra plății unor mici sume de bani la exploatarea lemnului în pădure, transportul lemnului, mangalului și al minereurilor. În schimbul avantajelor amintite de care beneficiază aceste asociații, ele trebuie să livreze împăratului întreaga cantitate de metal obținută la un preț stabilit dinainte și, de asemenea, să plătească o anumită taxă în natură, numită „Urbura“, pentru fiecare centenar de metal produs⁴⁰.

Un rol important în activitatea de conducere și îndrumare a activității miniere și metalurgice din Banat îl au funcționarii montanistici imperiali. Alături de aceștia se află și funcționari montanistici, care sunt angajați de către asociațiile de concesionari mineri.

O modalitate de a reduce prețurile de producție ale metalelor obținute în Banat este și aceea de a asigura lucrătorilor produse, în special alimentare, la prețuri mai scăzute în comparație cu prețurile obișnuite de pe piața liberă. În acest mod lucrătorii pot să își asigure existența lor și a familiilor și în cazul în care salariile pe care le primesc nu sunt prea mari.

Alături de salariile pe care lucrătorii mineri și metalurgiști le primesc lunar, acestora li se acordă, de asemenea, la sfârșitul fiecărei luni calendaristice și așa numită porție gratuită de cereale „Gratis Portion“. Lucrătorii germani primesc această porție în grâu, iar cei români în porumb, acest lucru oferindu-le informații și despre alimentația obișnuită a celor două popoare. La acordarea porției gratuite de cereale, care în realitate este acordată contra cost, dar la prețuri mai mici, se ține cont și de aspectele sociale, lucrătorii căsătoriți și cu copii primind o cantitate mai mare în comparație cu lucrătorii necăsătoriți⁴¹.

Atât funcționarii montanistici imperiali, cât și cei aparținând asociațiilor de concesionari mineri, care sunt angajați în Banat de Direcția Minieră Bănățeană, beneficiază alături de salariu și de numeroase înlesniri, precum: locuință gratuită, o anumită cantitate de cereale și lemn de foc de asemenea gratis, precum și îngrijire medicală și medicamente gratuite.

În regiunea minieră bănățeană este organizată și asistența socială pentru lucrătorii mineri și topitori, funcționarii montanistici imperiali și cei ai asociațiilor de concesionari mineri, precum și familiile lor în forma unei Case a

⁴⁰ *Ibidem*, p. 20-22. Referitor la înlesnirile acordate asociațiilor de concesionari mineri și la obligațiile acestora către stăpânul feudal al Banatului, vezi și Grisellini Francesco, *op.cit.*, p. 274-275.

⁴¹ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 22-23.

frăției „Brüderlade“. Aceasta constă dintr-un fond de bani comun, la formarea căruia contribuie toți lucrătorii mineri și topitori, funcționarii montanistici și asociațiile de concesionari mineri în mod regulat cu diferite sume de bani. Din aceste sume se plătesc ajutoare bănești pentru lucrătorii și funcționarii montanistici bătrâni sau bolnavi, pentru copiii rămași orfani și pentru văduve, se plătesc medicamentele necesare și, de asemenea, o anumită sumă este pusă la dispoziția medicului din fiecare district minier.

Și asigurarea asistenței medicale în regiunea minieră bănățeană este pentru această epocă istorică foarte bine organizată. Pentru asigurarea asistenței medicale a lucrătorilor mineri și topitori, a funcționarilor montanistici și familiilor lor se află angajat în fiecare district minier de către împărat câte un medic, care este verificat de către facultatea de medicină: *...ist von dem Landesfürsten ein geschwornen, und von der medicinischen Facultät geprüfter Arzt bestellt*. De asemenea, foarte bine organizată este și îngrijirea medicală propriu-zisă a bolnavilor, fiecare medic trebuind să completeze zilnic într-un jurnal medical starea de sănătate a pacienților, modificările acesteia, precum și consumul de medicamente care au fost prescrise. Acest jurnal este verificat anual de către medicul șef din Banat -*Landphysicus*⁴².

Born menționează în scrisorile sale și anumite stări conflictuale care apar între funcționarii montanistici, lucrătorii mineri și asociațiile de concesionari mineri în regiunea minieră din Banat, aceste stări conflictuale aflându-se la limita legalității sau chiar în conflict cu aceasta.

O formă obișnuită de abuz a funcționarilor montanistici aparținând asociațiilor de concesionari mineri este reducerea posibilității minerilor de a câștiga salarii mai bune. Acest lucru se produce prin repartizarea la locurile de muncă în care se află minereu cu un conținut ridicat de metal în locul minerilor care sunt plătiți după conținutul de metal al minereurilor - *Gehalthäuer*, a minerilor care sunt plătiți cu o sumă fixă după numărul de schimburi lucrate - *Schichtenhäuer*.

La rândul lor, asociațiile de concesionari mineri suferă pierderi prin dreptul minerilor care lucrează pentru ele de a exploata pe cont propriu noile rezerve de minereuri descoperite de ei, acest lucru conducând la dezvoltarea neorganizată și haotică a exploatărilor miniere. Situațiile de genul celor amintite sunt analizate de către consilierul Camerei Aulice pentru minerit -

⁴² *Ibidem*, p. 23-24.

Hofcommissarius von Hegengarthen, care s-a aflat în timpul vizitei lui Born în regiunea minieră bănăţeană în inspecţie⁴³.

În Banat și în Transilvania s-a practicat spălarea aurului din nisipul apelor curgătoare. Informații despre această activitate în Banat nu se află în scrisorile lui Born, ci în două rapoarte întocmite de consilierul Camerei Aulice pentru minerit, Koczian, și funcționarul montanistic de la Moldova Nouă, Dembscher, aceste rapoarte fiind publicate, așa cum am amintit, de către editorul Jakob Ferber, împreună cu scrisorile lui Born într-o carte⁴⁴.

Consilierul Camerei Aulice pentru minerit, Koczian, menționează în raportul său faptul că în urma cercetărilor și observațiilor făcute personal a ajuns la concluzia că spălarea aurului din nisipul aflat în albiile apelor curgătoare a fost practică în Banat și Transilvania încă din timpul stăpânirii romane. Urmele acestei activități din perioada romană au fost identificate de către el în districtul Caransebeș în apropierea satelor, Vârciorova (*Werscherowa*), Bolvașnița (*Polvaschniza*), Borlova (*Purlava*) și Turnul (*Tumul*) și, de asemenea, în același district pe valea râului Bistra (*Walle mare*) între localitățile Ohaba Bistra (*Ohava Pistra*) und Marga (Marga)⁴⁵.

Conform informațiilor aflate în raportul lui Koczian, în Banat se ocupă cu spălarea aurului din aluviunile apelor curgătoare numai țiganii, care constituie o altă grupă națională în această provincie, aceștia fiind caracterizați din punct de vedere social și economic ca și un popor sărac: *elenden Volke*. Pentru munca la spălătoriile de aur țiganii, pe care consilierul Camerei Aulice pentru minerit i-a observat personal în Almăj (*Almasch*) în apropiere de satul Bozovici (*Boschowiz*), folosesc cu dibăcie o unealtă foarte simplă. Această unealtă constă dintr-o scândură de lemn în care s-au făcut mai multe creștături, scândura ținându-se în apă într-un unghi de aproximativ 45 de grade. Micile fragmente de aur aflate în aluviunile transportate de apă, fiind mai grele decât

⁴³ *Ibidem*, p. 29-30.

⁴⁴ Consilierul Camerei Aulice pentru minerit, Koczian, a alcătuit un raport cu privire la rezultatul cercetărilor întreprinse de către el în anul 1769, cercetări referitoare la rezervele de aur aflate în aluviunile aflate în albiile unor ape curgătoare din Banat și a spălătoriilor de aur de aici, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 77-84. Funcționarul montanistic bănăţean, Dembscher, a scris la rândul său un raport referitor la rezultatul cercetărilor sale cu privire la rezervele de aur și cărbune aflate în aluviunile din albia râului Nera din Banat, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 84-93.

⁴⁵ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 80.

nisipul, rămân în creștăturile scândurii, de unde sunt strânse într-un troc. O altă metodă folosită de țigani pentru obținerea aurului constă, conform aceluiași înalt funcționar montanistic, în săparea unor gropi în malul apelor curgătoare, nisipul și mărul aflat în acestea fiind spălat în căutarea aurului⁴⁶.

În anul 1770 au livrat fiscoșului imperial, în conformitate cu informațiile din raportul funcționarului minier bănățean, Dembscher, un număr de 80 de țigani spălători de aur din districtele Caransebeș, *Orschowa* (Orșova) și *Uy Palanka* (Palanca Nouă), care au lucrat împreună cu femeile și copiii lor, aur în valoare între 700 și 800 de ducăți. Cantitatea raportată la numărul de lucrători este în concepția funcționarului minier mică, acest lucru însemnând și o productivitate scăzută a muncii țiganilor spălători de aur.

Raportul lui Dembscher conține și informații referitoare la viața foarte simplă a țiganilor spălători de aur, precum și în legătură cu alte ocupații practicate de către aceștia în perioada de iarnă când nu pot lucra la spălătoriile lor de aur primitive. Țiganii sunt descriși ca foarte sărăcăcios îmbrăcați, ei trăind uneori împreună cu întreaga familie dintr-un venit zilnic foarte mic, venit care nu depășește un gros (*Groschen*). Iarna meșteșugesc din lemn albii și alte obiecte pe care le comercializează; de asemenea, se ocupă și cu cerșitul.

Dembscher, ale cărui idei economice se pare că au fost influențate de gândirea economică a fiziocraților, cunoaște faptul că o activitate economică trebuie să aducă și un profit. În acest sens, el pledează pentru folosirea în continuare la munca de la spălătoriile de aur din Banat a lucrătorilor țigani, deoarece sumele mici de bani pe care aceștia le primesc la livrarea aurului spălat de către ei asigură fiscoșului imperial venituri importante. După părerea lui Dembscher, nu trebuie folosiți nici în viitor lucrătorii mineri și, în special, cei germani la munca de la spălătoriile de aur, deoarece acestora trebuie să li se plătească sume de bani mult mai mari pentru aurul livrat în comparație cu cele primite de către lucrătorii țigani. Folosirea lucrătorilor minieri, care, în comparație cu lucrătorii țigani, au nevoie de sume mai mari de bani pentru întreținerea lor și a familiilor lor, poate reduce conform funcționarului minier bănățean menționat mai sus și veniturile fiscoșului imperial din activitatea de spălare a aurului: *Wenn man ihm bessern Unterhalt giebt, wo bleibt alsdenn*

⁴⁶ *Ibidem*, p. 77-78 și 82-83.

*der Nutzen des allerhöchsten Aerariums, der auf die gewöhnliche Art immer noch beträchtlich ist*⁴⁷.

În regiunea minieră bănăţeană Born se întâlneşte şi cu diferiţi funcţionari montanistici, diferitele probleme uneori personale cu care se confruntă aceştia găsind înţelegere la Born. Unul dintre aceşti funcţionari montanistici este prietenul său de şcoală, laborantul (*Probierer*) şi topograful (*Markscheider*) de la exploatarea miniere de la Moldova Nouă, Dembscher, care este descris de Born ca un tânăr energic şi un bun cunoscător atât din punct de vedere teoretic, cât şi practic al ştiinţelor despre minerit: *Dieser junge feurige Mann, der mit allen zu den Bergwerks - Wissenschaften gehörigen theoretischen und praktischen Kenntnisse, eine verbreitete Belesenheit, und sehr vielen Hang zu den schönen Wissenschaften verbindet*.

Situaţia unor funcţionari montanistici talentaţi, precum Dembscher, care sunt nevoiţi să efectueze serviciul în acest colţ îndepărtat al monarhiei habsburgice, trezeşte la Born compătimire şi, totodată, dorinţa de a ajuta. În acest sens el îşi exprimă într-una din scrisorile sale dorinţa de a interveni la diferiţi consilieri minieri ai Camerei Aulice în favoarea prietenului său: *Vielleicht bin ich aber dennoch im Stande, einen oder den andern unserer Hofräthe auf die Verdienste dieses hoffnungsvollen Mannes aufmerksam zu machen, und ihm wenigstens durch Empfehlungen eine anständige Beförderung auszuwirken*⁴⁸. Aspectul prezentat mai sus ne poate oferi, alături de dorinţa lui Born de a ajuta un prieten talentat, şi unele indicii referitoare la modalităţile de promovare în ierarhia socială şi profesională a epocii, pe care noi le putem desemna şi sub cuvântul de clientelare, respectiv prin protecţia unei persoane bine poziţionată în ierarhia socială şi profesională.

În Oraviţa Born se întâlneşte şi cu asesorul de la Direcţia Minieră bănăţeană, Christoph Traugott Delius, un bun cunoscător din punct de

⁴⁷ Dembscher descrie ţiganiile spălători de aur ca: *...halb bekleidet, und lebt mit seiner Familie des Tages für einen Groschen, auch öfters noch geringer; zufrieden mit diesem kleinen Unterhalt, und ohne Schaam bey seiner Blöße, suchet er im Sommer Gold, und hauet im Winter Tröge und Mulden, verkauft solche oder geht betteln damit*, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 89. Dacă în rapoartele consilierul Camerei Aulice pentru minerit, Koczian, şi ale funcţionarului minier bănăţean, Dembscher, precum şi în raportul Hamilton din anul 1734 (vezi *Bericht Hamilton 1734*, p. 67-67), activitatea economică a ţiganilor spălători de aur din Banat este pozitiv apreciată, Grisellini ne oferă în cartea sa o imagine negativă despre ţiganiile din Banat, vezi Grisellini Francesco, *op.cit.*, p. 158-168.

⁴⁸ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 40-41.

vedere teoretic și practic al mineritului și metalurgiei, acesta desfășurând în acest sens și o activitate științifică, ale cărei rezultate au fost în parte publicate⁴⁹.

La 5 iulie 1770 Born scrie din Dognecea ultima sa scrisoare din regiunea minieră bănățeană, după care el vizitează localitatea montanistică Bocșa și topitoriile de fier aflate aici, îndrepându-se apoi spre Lugoj⁵⁰.

O altă categorie de locuitori ai Banatului, despre care Born ne oferă câteva informații într-una din scrisorile sale, sunt locuitorii români și sârbi ai provinciei care sunt înrolați în trupele naționale. Aceste trupe păzesc granițele de sud ale Banatului cu Imperiul Otoman și, respectiv, cele de est cu Țara Românească și Transilvania. Pe lângă misiunea de pază a granițelor amintite mai sus, Born menționează, considerăm noi în mod justificat, și rolul pe care aceste trupe îl îndeplinesc în vederea educării și obișnuirii românilor și sârbilor înrolați în aceste unități la modul de viață, cultură și civilizație german, chiar dacă acest lucru nu trebuie să îl considerăm ca un element intenționat de asimilare etnică și culturală. Relevant, în sensul rolului pe care în joacă trupele naționale, ca și școală civilizatoare după modelul german și, de ce nu, după cel al Europei Centrale, este exemplul dat de Born referitor la activitatea comandantului regimentului iliric de trupe naționale, regiment staționat la granițele de sud ale Banatului cu Imperiul Otoman și care este

⁴⁹ Delius a fost numit la 8 septembrie 1770, deci la scurt timp după vizita lui Born în Banat, profesor la nou înființata Academie Montanistică din Schemnitz la catedra de științe miniere (Bergbaukunde), topografie minieră (Markscheidekunst), științe camerale (Kameralwissenschaft) și silvice (Waldkultur). La început fiecare profesor și-a alcătuit cursurile pe baza literaturii de specialitate existente, după care fiecare a fost obligat să-și alcătuiască propriile cursuri la un nivel științific de rigoare. În acest sens, Delius a alcătuit și apoi publicat în anul 1773 remarcabila sa lucrare referitoare la științele miniere, dar și cu referiri importante la topografia minieră, științele camerale și silvice, această lucrare fiind intitulată *Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung nebst einer Abhandlung von Grundsätzen der Bergkammeralwirtschaft für die k.k. Schemnitzer Bergbauakademie*, vezi în acest sens Heinrich Kunnert, *op.cit.*, p. 187-190. Referitor la activitatea științifică a lui Delius, Born menționează într-una din scrisorile sale o excepțională prezentare asupra unor roci, pe care a făcut-o Delius: *hervorragender Felsensteine Meldung gethan*, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 205. Tot referitor la activitatea științifică a lui Delius menționăm referatul său cu privire la metodele prin care se poate obține un cupru mai maleabil (*geschmeidiger Kupfer*), referat care a fost publicat de editorul Jakob Ferber împreună cu scrisorile lui Born, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 62-76.

⁵⁰ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 44-61.

alcătuit din locuitori sârbi. Acesta încearcă să îi obișnuiască pe ofițerii de naționalitate sârbă aflați în subordinea sa la modul de viață și civilizație german, el sprijinind de asemenea și înființarea de școli pentru copiii ofițerilor și soldaților regimentului său: *das raue Betragen seiner untergebenen Officiers zu bessern, und sie an die deutsch Art zu gewöhnen, trägt er auch Sorge, den gemeine Mann menschlich zu machen. Er bestellt Schulen und Lehrer, und der gemeine Soldat ist gehalten seine Kinder in die Lehre zu schicken.*

Born aduce elogii pentru serviciul lor militar efectuat cu credință în slujba împăraților habsburgi și comandantului trupelor naționale formate din români, așa-zii plăieși (*die Plajaschen*), trupe care păzesc granița Banatului cu Țara Românească și Transilvania între localitatea Orșova pe Dunăre și Marga pe valea Bistrei, căpitanul Petru Vancea (*Peter Vanscha*), un fost conducător de lotrii, precum și bătrânului căpitan Duca (*Ducca*). Cu această ocazie, Born își exprimă admirația sa și față de națiunea română, care a dat din rândurile sale astfel de personalități militare, precum cei doi ofițeri amintiți mai sus: *man muß dieser Nation zum Ruhme nachsagen, dass sie die beherztesten und verdienstlichen Männer aufzuweisen hat*⁵¹.

O adevărată plagă pentru Banat, așa cum Born o apreciază, sunt numeroasele bande de lotri, care în comparație cu Transilvania fac drumurile bănățene nesigure. Din aceasta cauză Born însuși este însoțit în permanență în timpul călătoriei sale prin Banat de către călăreți înarmați, care i-au asigurat protecția.

Pentru distrugerea bandelor de lotri, autoritățile habsburgice din Banat organizează, după informațiile prezentate de Born, de câteva ori pe an mari acțiuni de căutare și capturare ale acestora în întinsele păduri din regiunea muntoasă aflată în estul provinciei. Pentru ca aceste acțiuni să nu conducă la confuzii, locuitorii din satele aflate în zonele care vor fi cercetate sunt informați

⁵¹ *Ibidem*, p. 7-8. Despre căpitanul Duca, Born scrie că acesta a adus servicii strălucitoare Casei imperiale habsburgice în ultimul război cu turcii: *im letzten Türkenkriege unserm Hof die glänzendesten Dienste geleistet*. Sub denumirea de ultimul război cu turcii Born desemnează desigur războiul dintre monarhia Habsburgică și Imperiul Otoman dintre anii 1737-1739. În documentul intitulat *Gründlicher Bericht von dem Temeswarer Bannat und dessen dermaliger Systemal-Verfassung (1760)* se află importante informații în legătură cu trupele naționale din Banat, trupe formate din români și sârbi. Documentul a fost publicat de Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Timișoara, 1997, p. 131-196.

din timp și avertizați să nu meargă în pădure în zilele în care se desfășoară aceste acțiuni de căutare, pentru a nu fi confundați cu lotrii.

Atunci când face referiri la fenomenul de lotrie din Banat, Born nu analizează și cauzele acestui fenomen, cauze care au la bază nemulțumiri de origine socială, economică și chiar națională a populației majoritare din această provincie, respectiv românii și sârbii față de autoritățile habsburgice sau, mai bine zis, față de unele măsuri întreprinse de către acestea. Faptul că acești lotri provin din rândurile locuitorilor satelor bănățene, aceștia asigurându-le în parte și sprijin și loc de refugiu, rezultă, de altfel, și din aprecierile lui Born, care menționează că acțiunile de căutare și capturare a bandelor de lotri au puțin succes deoarece lotrii sunt informați din timp de către locuitorii satelor referitor la aceste acțiuni, lotrii rămânând la casele lor în aceste zile⁵².

Born arată interes și pentru condițiile de viață ale deținuților din Banat, acest lucru oferindu-ne o nouă dovadă în ceea ce privește convingerile sale iluministe, idei care acordă omului ca persoană și drepturilor sale o deosebită atenție. El descrie într-una din scrisorile sale starea deplorabilă în care se află un grup de deținuți care, legați în lanțuri, sunt escortați pe străzile din Timișoara pentru a munci la șanțurile de apărare ale cetății⁵³.

În Timișoara Born vizitează și închisoarea din localitate, observațiile sale făcute cu acest prilej ne oferă importante informații în legătură cu relațiile diplomatice din această epocă dintre Imperiul habsburgic și Imperiul Otoman, lupta de eliberare a sârbilor de sub stăpânirea turcească, cruzimea cu care aceștia din urmă încearcă să înăbușe mișcarea de eliberare a sârbilor, prin represii împotriva răsculaților și familiilor lor, precum și informații din care

⁵² Informații referitoare la fenomenul de lotrie din Banat în secolul al XVIII-lea, vezi la Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 31, 39-40 și 60. Informații asemănătoare referitoare la fenomenul de lotrie din Banat în același secol ne oferă și Grisellini Francesco, *op.cit.*, p. 175-176 și informații parțial asemănătoare se găsesc și la Ehrler Johann Jakob, *op.cit.*, p. 52. Despre cauzele sociale, economice și naționale ale fenomenului de lotrie în Banat în secolul al XVIII-lea, vezi Aurel Țintă, *Lotria, formă de luptă a poporului din Banat împotriva stăpânirii habsburgice*, în *Studii*, XI, 1959, 3, p. 169-192.

⁵³ Starea deplorabilă în care se află grupul de deținuți din Timișoara este descrisă de către Born astfel: *Auf der Straße erblickte ich überall blasse, gelbgefärbte, eingefallene Gesichter... Die Frauen und Mädchen hatten dick geschwollene Bauche, die ihnen das Fieber zurück ließe. Ich glaube im Reiche der Todten einher zu wandeln; wo ich die Menschen für Leichen, und ihre Wohnungen für übertünchte Grabmäler ansehen könnte*, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 9.

rezultă cauzele fenomenului de lotrie în teritoriile sârbești stăpânite de către Imperiul otoman, lotria fiind adesea o formă a luptei de eliberare a poporului sârb de sub dominația turcească.

În închisoarea din Timișoara Born este impresionat de către un deținut, acesta fiind un bogat tânăr negustor sârb care, după uciderea familiei sale de către otomani, devine conducătorul unei cete de lotrii spre a luptat împotriva turcilor. Acesta este nevoit să se refugieze la nordul Dunării, în Banat, unde la cererea Constantinopolului este arestat de către autoritățile habsburgice și închis până la încheierea conflictului din regiunile balcanice ale Imperiului otoman⁵⁴.

Born consemnează în scrisorile sale și unele observații în legătură cu unele localități din Banat. În Timișoara, capitala provinciei, se află sediul Administrației Banatului (*Banater Landesadministration*), tribunalul provinciei (*Landesgerichtetes*), episcopului catolic, precum și sediile celor două Societăți comerciale privilegiate (*privilegierten Handelskompanien*), care efectuează comerț cu orașele-porturi aparținând monarhiei habsburgice de la Marea Adriatică.

Orașul Timișoara este descris de către Born ca o localitate regulat construită și foarte bine fortificată: *ein regelmäßiger, einer und sehr fester Ort*⁵⁵. Descrierea de mai sus făcută de către Born orașului Timișoara ne oferă importante informații în legătură cu vasta operă de reconstrucție și fortificare și modernizare a Timișoarei de către autoritățile habsburgice după cucerirea Banatului în toamna anului 1716.

În comparație cu neînsemnatele sate românești (*unbedeutende rumänische Dörfer*), pe care Born le-a întâlnit în drumul său de la Timișoara în direcția Oravița⁵⁶, satele coloniștilor germani sunt descrise de către Born ca și așezări realizate după planuri regulate și bine construite: *regelmäßig angelegt und gut eingerichtet*. Cele mai multe sate de coloniști germani dispun

⁵⁴ Descrierea făcută de către Born tânărului negustor sârb aflat în închisoarea din Timișoara este relevantă pentru hotărârea sa în lupta împotriva turcilor și pentru profilul său ca luptător pentru eliberarea poporului său: *Aus seiner kühnen Gesichtsbildung, und den verwegenen Unternehmungen, die er glücklich ausgeführt, könnte man fast schließen, dass er ein zweyter Alexander geworden wäre, wenn er im Großen das ausführen könnte, was er im Kleinem nicht darf*, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 10.

⁵⁵ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 6-7.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 18.

de școală proprie, magazii pentru cereale, precum și de propriul preot și de un contabil: *Am meisten haben ihren Pfarrer, eine Schule, Getreide-Magazin, und Rechnungsführer oder Inspector*. Din informațiile lui Born rezultă că satele coloniștilor germani sunt așezări mari, unele dintre acestea constând din trei până la patru sute de case. Mărimea acestor localități constituie, conform lui Born, și un dezavantaj, căci locuitorii sunt nevoiți să parcurgă un drum mai lung de la casele lor așezate în vatra satului, până la terenurile lor agricole aflate în afara acesteia; *....so hat mancher Bauer eine Stunde und noch weiter zu fahren, bis er auf sein Feld kommt*⁵⁷.

Caracteristicile naturale ale câmpiei bănățene, care este acoperită de puține păduri, în schimb prezintă numeroase locuri mlăștinoase, unde crește o bogată vegetație de stuf, influențează și modul de construire și, în special, materialele de construcție folosite la casele aflate în această regiune. Localnicii își construiesc casele din cărămidă nearsă și le acoperă cu stuf: *wegen Mangel des Holzes aus ungebrannten Ziegel gebauet, und mit Rohr (Arundo) gedekt sind*⁵⁸.

Clima Banatului și, în special, cea a câmpiei aflate în vestul provinciei este apreciată de către Born în multe locuri ca nesănătoasă pentru coloniști. Despre orașul Timișoara, aflat în câmpia amintită mai sus, Born notează într-o scrisoare a sa că are o climă foarte nesănătoasă, fapt ce conduce la apariția frecventă a unor boli de natură infecțioasă, acestea creând permanente probleme medicului aflat în localitate *.... wegen seiner tiefen und morastigen Lage, ziemlich ungesund war. Fieber und Entzündungskrankheiten von allen Gattungen herrschen hier beständig, und verschaffen den Aerzten eine immerwährende Praxis*. Și orașul montanistic Bocșa, localitate așezată la marginea vestică a munților Banatului la contactul cu câmpia, pe râul Bârzava, este apreciat de către Born ca având o climă dăunătoare sănătății locuitorilor săi: *Der Ort selbst steht auf einem Sumpfe, welcher ihn ungesund macht*⁵⁹.

În comparație cu cele două localități menționate mai sus, Born apreciază clima orașului Lugoj, ultima localitate importantă pe care el o vizitează în Banat, ca foarte sănătoasă. Din această cauză, după cum ne informează Born,

⁵⁷ *Ibidem*, p. 4-5.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 4.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 6 și 60. Și Grisellini amintește la rândul său numeroase locuri în Banat, care prezintă o climă nesănătoasă pentru locuitorii lor și, în special, pentru coloniștii germani, care nu sunt obișnuiți cu condițiile climaterice ale Banatului.

numeroși locuitori din Timișoara, desigur cei înstăriți, își petrec o parte din vară la Lugoj.

Din acest ultim oraș, de unde Born la 7 iulie scrie ultima sa scrisoare din Banat ⁶⁰, el se îndreaptă de-a lungul văii râului Mureș spre granița provinciei cu Transilvania, graniță care se află la vest de orașul transilvănean Deva. Prima impresie a lui Born referitoare la Transilvania este legată de siguranța drumurilor din această provincie în comparație cu cea a drumurilor din Banat. Born pune această siguranță pe seama trupelor naționale din Transilvania, trupe care după părerea sa sunt mai eficiente decât cele din Banat în ceea ce privește combaterea lotrilor. De asemenea, în concepția lui Born și pedepsele aspre la care sunt supuși lotrii capturați, pedepse capitale, care de altfel sunt obișnuite și în provinciile Banat și Slavonia, fac o impresie mai mare asupra populației transilvănene, descurajându-i pe cei care ar fi tentați să devină lotri: ... *daß man itzt auf allen Straßen, auch zur Nachtzeit, sicher reisen kann*⁶¹.

Din Transilvania Born își exprimă în cea de-a 12 scrisoare a sa sentimentele sale, care îl leagă de provincia sa natală, precum și dorințele sale științifice pentru viitor, dorințe legate, printe altele, și de alcătuirea unei lucrări de mineralogie a Transilvaniei, lucrare care să fie elaborată în urma unui studiu aprofundat de mai mulți ani în această provincie: *Die Mineralgeschichte meines edlen Vaterlands, entreißt mir oft den Wunsch, mich einige Jahre hier aufhalten*⁶².

În comparație cu Banatul, atenția lui Born în descrierea populației Transilvaniei se orientează aproape în exclusivitate numai asupra descrierii locuitorilor care lucrează în exploatările miniere și în spălătoriile de aur. Referitor la populația Transilvaniei, în general, Born face unele notițe în legătură cu locuitorii de origine română ai provinciei.

În ceea ce privește numărul populației de origine română a Transilvaniei, Born face observația, care este și în conformitate cu adevărul istoric, că în această provincie locuiesc mult mai mulți români decât în Banat. După părerea lui Born românii din Transilvania consideră orașul montanistic Zlatna (*Zalathna*), unde au fost descoperite multe urme arheologice din timpul stăpânirii romane asupra Daciei, ca și centru spiritual al națiunii lor

⁶⁰ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 53.

⁶¹ *Ibidem*, p. 94.

⁶² *Ibidem*, p. 105.

în Transilvania. Acest oraș montanistic, în care își are sediul Oficiul Minier Montanistic Superior transilvănean și care este locuit de foarte mulți funcționari montanistici imperiali și de cei aparținând asociațiilor de concesionari minieri, este după informația oferită de către Born, foarte frecventat de către români în zilele de târg⁶³.

De la Deva călătoria lui Born continuă în Transilvania prin vizitarea localităților miniere situate la nord de râul Mureș, dintre care amintim importantul oraș montanistic Zlatna și localitățile miniere Săcărâmb (*Nagy* sau *Sekeremb*) și Abrud (*Abrud-Banya*). La sud de râul Mureș Born vizitează localitatea montanistică Hunedoara (*Vaida Hunyad*). În drumul său spre nordul provinciei el vizitează și orașele Alba-Iulia (*Karlsburg*), Turda (*Torda*) și importantul oraș transilvănean Cluj-Napoca (*Klausenburg*), precum și importantele saline aflate în apropiere de orașul Turda. Călătoria lui Born în Transilvania se încheie prin vizitarea regiunii miniere aflate în nordul provinciei, regiune care are ca centru importantul oraș montanistic Baia-Mare (*Nagy-Banya*).

În comparație cu Banat, unde exploatarea miniere și topitoriile de metale sunt proprietatea împăraților habsburgi, în Transilvania numeroase exploatarea miniere, instalații de prepararea minereurilor, precum spălătoriile și șteampurile de minereu și topitoriile de metale aparțin și stăpânilor feudali ai terenurilor pe care se află rezervele de metale, precum și altor proprietari privați. Minereurile sunt exploatate în Transilvania de către asociațiile de concesionari minieri și de către persoane particulare. Activitatea asociațiile de concesionari minieri, care dispun de numeroase drepturi referitoare la exploatarea minereurilor este, în comparație cu Banat, foarte puțin controlată și îndrumată de către funcționarii montanistici imperiali. Atât asociațiile de concesionari minieri cât și persoanele particulare, care exploatează minereurile de aur și argint sau spală aurul din aluviunile aflate în albiile apelor curgătoare sunt obligate să predea aceste metale prețioase pentru o sumă de bani fixă fiscului imperial⁶⁴.

Born face, ca și în cazul Banatului, în unele din scrisorile sale și mențiuni în legătură cu vechimea exploatarea miniere din Transilvania. Conform acestora, în această provincie minereurile au fost exploatate în

⁶³ *Ibidem*, p.106-107.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 107.

permanență încă din timpul stăpânirii romane asupra Daciei⁶⁵ și, de asemenea, și în timpul dominației maghiare asupra Transilvaniei, habsburgii găsind la ocuparea provinciei în anul 1699 exploatări miniere aflate încă în funcțiune⁶⁶. În comparație cu Banatul, unde Born face numai presupuneri în legătură cu vechimea exploatărilor miniere aflate aici, fără să aducă și dovezi în legătură cu aceasta, în Transilvania au fost descoperite în unele locuri - Born amintind în acest sens împrejurimile localităților Zlatna și Hunedoara - vestigiile arheologice ale activității miniere în timpul stăpânirii romane, aceste vestigii fiind adunate și studiate în parte de către diferiți învățați⁶⁷.

Born a vizitat în Transilvania numai o parte dintre localitățile montanistice și exploătările miniere ale acestei provincii așa de bogate în minereuri și alte bogății ale subsolului, dintre localitățile montanistice și exploătările miniere vizitate de Born urmând ca noi să menționăm în lucrarea de față numai o parte dintre acestea.

La nord de râul Mureș și de orașul Deva se află așezat importantul oraș montanistic Zlatna, centrul, așa cum am amintit deja, al Oficiului Minier Montanistic Superior transilvănean, oficiu subordonat Camerei transilvănene din Sibiu (*Hermannstadt*)⁶⁸. În orașul Zlatna, care se află așezat pe râul Ampoi, se află și o topitorie imperială în care se topesc minereurile de aur, care conțin și argint, exploatate la Săcărâmb. Metalele prețioase amintite mai sus, care sunt obținute aici, sunt trimise la Alba Iulia, unde sunt transformate la monetăria regală aflată aici în monede⁶⁹.

În apropiere de orașul montanistic Zlatna se află localitatea minieră Săcărâmb de unde asociațiile de concesionari minieri exploatează minereuri

⁶⁵ *Ibidem*, p. 104.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 108-109, 147, 156 și 163-164.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 106, 115 și 128. Informații referitoare la vechimea exploatărilor miniere din Transilvania, vezi și la Franz von Gerstorff, *Siebenbürgischer Bergwerks Commissions Bericht (1762)*, în *Silber und Salz in Siebenbürgen* (ed. Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ion Dordea), Bochum, 1999, p. 161-162; în continuare se va cita, *Siebenbürgischer Bergwerks Commissions Bericht (1762)*.

⁶⁸ Camera transilvăneană este în problemele miniere subordonată Camerei Curții imperiale în Minerit și Monetărie din Viena, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 107. Informații referitoare la exploătările miniere din această regiune minieră, vezi în *Informationen über die Bergwerke aus diesem Bergwerksgebiet*, în *Siebenbürgischer Bergwerks Commissions Bericht (1762)*, p. 169-176.

⁶⁹ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 118.

de aur și argint, care sunt prelucrate în spălătoriile și șteampurile de minereuri aflate aici și apoi sunt transportate în saci cu ajutorul cailor la Zlatna, unde minereurile sunt predate contra unei sume de bani fixe fiscului imperial de aici. La Zlatna, laborantul imperial efectuează probele referitoare la conținutul de metal al minereurilor, în funcție de care asociațiile de concesionari minieri și alte persoane particulare primesc banii pentru minereul predat fiscului imperial. Born apreciază profitul asociațiilor de concesionari minieri de la Săcărâmb la sume care se cifrează lunar între opt și douăzeci de mii de guldeni. La aceste exploatări miniere regina Maria Theresia deține 16 părți de mină (*Kuxe*) precum și dreptul de a hotărî prin intermediul funcționarilor montanistici regali asupra efectuării de noi lucrări miniere și de extindere a acestora⁷⁰.

Importante mine din care se exploatează, de asemenea, aurul se află și în apropiere de orașul montanistic Abrud. Born vizitează în apropiere de Zlatna și două mine din care se exploatează mercurul. Una dintre aceste exploatări miniere este în mod ordonat exploatată de către câteva asociații de concesionari minieri, în timp ce în cealaltă mină, care este părăsită, românii caută, ca și în cazul vechilor exploatări de minereu de aur părăsite de la Săcărâmb și Abrud, minereul de mercur rămas⁷¹.

La sud de râul Mureș și de orașul Deva, în comitatul Hunedoara, în localitatea Ghelar (*Gyaller*), localitate aflată în apropiere de Hunedoara, se extrag minereurile de fier, care sunt apoi topite în mai multe furnale aflate aici. Fierul rezultat este prelucrat în forjele construite de-a lungul râului Cerna (*Cserna*), apa râului asigurând punerea în mișcare a acestor instalații metalurgice⁷².

În apropiere de Deva, la Băița (*Boicza*), Born a vizitat și minele regale aflate aici, din care se exploatează minereuri de plumb conținând și aur și argint⁷³.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 102-103. Informații referitoare la exploatările miniere din zona localității Săcărâmb vezi în *Siebenbürgischer Bergwerks Commissions Bericht (1762)*, p. 177-181. Cuxele sunt părți de exploatare minieră.

⁷¹ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 115 și 117. Informații referitoare la exploatările miniere din zona localității Abrud vezi în *Siebenbürgischer Bergwerks Commissions Bericht (1762)*, p. 191-195.

⁷² Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 127-128.

⁷³ *Ibidem*, p. 123-124. Informații referitoare la exploatările miniere din zona localității Băița

Și în regiunea orașului montanistic Baia Mare, localitate situată în comitatul Satu Mare (*Gespanschaft Szathmar*) la o distanță de două zile de mers în direcția nord de la Cluj, se află numeroase mine din care se exploatează minereurile de aur și argint. Cele mai importante exploatări miniere amintite de către Born se află în apropierea localităților montanistice Cavnic (*Kapnik*), Baia Sprie (*Felső-Banya*), Lăpuș (*Lapos-Banya*) și Fekete-Banya. Primele documente, care sunt menționate de către Born, documente prin care regii maghiari acordă privilegiile și libertăți minerilor din această regiune montanistică, datează încă din secolul al XIV-lea.

După încorporarea Transilvaniei de către Habsburgi, exploatările miniere din regiunea orașului Baia Mare au devenit proprietate a Camerei imperiale, ele fiind subordonate și conduse de către o Direcție minieră superioară cu sediul în Baia Mare, localitate care se bucură și de privilegiile acordate unui oraș liber regal. Direcția minieră superioară de la Baia Mare este subordonată direct Camerei Curții imperiale în Minerit și Monetărie din Viena. În orașul montanistic Baia Mare se află, de asemenea, o monetărie regală, în care aurul și argintul obținut în această regiune minieră este transformat în monede⁷⁴.

În apropiere de orașul Turda se găsesc importante saline. Sarea care este exploatată în aceste saline este transportată cu ajutorul carelor până la Alba-Iulia, unde este îmbarcată pe vase și transportată pe râul Mureș până la vărsarea acestuia în Tisa. De aici, sarea este transportată în diferite regiuni ale Ungariei⁷⁵.

Importanța economică a mineritului pentru Born, care este din punct de vedere economic, așa cum am amintit, un convins mercantilist, rezultă și din avantajele pe care le aduc exploatările miniere de aur și argint de la Săcărâmb, avantajele pe care el le enumeră într-o scrisoare a sa adresată editorului Ferber. În concepția sa, exploatările miniere de la Săcărâmb, care se află într-o regiune neprielnică practicării agriculturii, permit, pe lângă avantajele economice

vezi în *Informationen über die Bergwerke aus diesem Bergwerksgebiet*, în *Siebenbürgischer Bergwerks Commissions Bericht* (1762), p.181-188.

⁷⁴ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 146 –149 și 163.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 137 și 139. Informații referitoare la salinele de sare de la Turda, vezi la Johann von Schilson, *Historischer Ausweis des in dem Großfürstenthum Siebenbürgen sowohl als ganzen Königreich Ungarn sich befindenden Salzwesens* (1772), în *Silber und Salz in Siebenbürgen...*, p. 225-230.

aduse Transilvaniei, unui număr mare de localnici, care lucrează la acestea să-și asigure existența pentru ei și pentru familiile lor: *Hätte ich mit jemanden zu thun, der weniger als Sie (Ferber, der Herausgeber seinen Briefe), die Vortheile, welche der Bergbau einem Lande bringt, einsieht, so würde ich ihm hieraus, und aus der Anzahl Menschen, die sich dadurch in den rauhesten Gegenden nähren, überzeugen, wie großer Nutzen aus diesem Gewerbe einem jeden Staate zufließe*⁷⁶.

Referitor la naționalitatea lucrătorilor de la exploatările miniere din Transilvania, Born face mențiuni în scrisorile sale numai în legătură cu lucrătorii de origine română, este însă sigur că aici au lucrat și lucrători de naționalitate germană și maghiară. Acest lucru poate fi pus probabil în legătură cu faptul că lucrătorii români au alcătuit deja atunci majoritatea celor angajați la exploatările miniere din Transilvania, precum și cu faptul că Born, așa cum vom arăta în continuare în această lucrare, a dorit să sublinieze starea de sărăcie în care trăiesc majoritatea minerilor români și, de asemenea, disponibilitatea lor de a lucra și în condițiile în care câștigul realizat este foarte mic, iar condițiile oferite de locul de muncă sunt foarte dificile și chiar periculoase.

Populația care locuiește în regiunile miniere se ocupă în mod special cu munca în exploatările miniere și cea de la instalațiile de preparare și de prelucrare a minereurilor, acesta fiind și cazul locuitorilor din localitatea minieră Săcărâmb. Din cauza așezării localității într-o regiune muntoasă cu o climă aspră, care nu permite practicarea agriculturii, locuitorii din această așezare de mineri, după cum notează Born într-o scrisoare a sa din 12 iulie 1770, își câștigă existența din lucrul la minele aflate aici⁷⁷. Datorită izolării geografice și dificultăților de transport, alimentele necesare minerilor din Săcărâmb sunt foarte scumpe, acestea trebuind să fie transportate de la distanțe mari cu ajutorul cailor de povară. Prețurile mari ale produselor alimentare determină, conform lui Born, și salariile foarte mari ale lucrătorilor de aici în comparație cu cele ale minerilor de la alte exploatări minere din Transilvania: *höher als anderswo*⁷⁸.

Stăpânii feudali ai terenurilor pe care se află exploatările miniere de la Săcărâmb profită de prezența unui număr mare de lucrători mineri, precum și

⁷⁶ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 103.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 96.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 102-103.

de dreptul lor feudal de a comercializa băuturile alcoolice pe domeniile care le aparțin și caută să-și mărească veniturile prin deschiderea unor birturi în care ei comercializează vinul, care este consumat de către lucrătorii mineri. Între stăpânii feudali, proprietari de birturi, și asociațiile de concesionari mineri care exploatează minereurile în această zonă se încheie contracte, care prevăd printre altele obligația acestora din urmă de a reține de pe statele de plată la sfârșitul fiecărei luni a contravalorii băuturii consumate de către lucrători, sumă pe care asociațiile o înaintează stăpânilor feudali amintiți mai sus⁷⁹.

Și locuitorii din alte regiuni miniere își câștigă existența din exploatarea și prepararea minereurilor, acesta fiind și cazul locuitorilor orașului montanistic Abrud. Descrierea lui Born referitoare la participarea întregii familii la exploatarea și prepararea minereurilor este semnificativă în acest sens; tatăl exploatează minereul de aur în mină, băiatul cel mare transportă acest minereu cu ajutorul cailor la instalația de preparare, respectiv șteampul, care este supravegheată de către soție, în timp ce copiii mai mici adună nisipul și pietrișul ce conține aur și care este adus de către apa ploilor și depus în vale, acesta fiind prelucrat ulterior de asemenea în șteamp: *Der Vater arbeitet auf seiner Kluft in der Grube, der Sohn führt auf einem Pferde die erzeugten Pocherze in die Pochmühle, und das Weib versicht das Pochwerk. Nach einem Regenwetter sammeln die Kinder den, von dem Wasser in das Thal herabgeführten Sand und Koth, bringen ihn in die Pochwerke, wo man noch Gold aus selbigem herauszieht*⁸⁰.

Sărăcia multor locuitori din această regiune minieră reiese și din mențiunea lui Born, care consemnează într-una dintre scrisorile sale faptul că plata săptămânală a aurului de către fiscul imperial permite locuitorilor români săraci, care au obținut acest aur din prepararea minereului și a nisipului aurifer în șteampurile lor, să-și asigure existența pentru ei și familiile lor⁸¹.

În regiunea localității montanistice Hunedoara, conform informațiilor lui Born, aproape toți locuitorii români și țigani se ocupă cu producerea unor obiecte diferite din fier, aceștia folosind în acest scop mici cuptoare care dispun de foale acționate cu mâna⁸².

⁷⁹ *Ibidem*, p. 96-97.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 115.

⁸¹ *Ibidem*, p.107-108.

⁸² *Ibidem*, p. 128.

Descrierea de către Born a unui sat românesc de lângă Abrud, unde în afară de iarbă pentru cai (*wo wir außer Gras für die Pferde nichts fanden*) nu se găsește nimic, este încă o dovadă în plus a sărăciei locuitorilor români din regiunile miniere. În satul amintit mai sus Born face un popas împreună cu însoțitorii săi la un birt, unde sunt serviți de către birtaș, un corăbier de profesie, cu un vin acru și de proastă calitate, fiind nevoiți să mănânce sub o prelată de car pe un vechi butoi, în loc de masă, din propriile provizii. Born ne oferă și unele informații referitoare la starea de igienă a acestor gospodării, atunci când notează faptul că soția birtașului este ocupată, în timp ce oaspeții măncau, cu curățarea copiilor de către paraziți. Viața simplă a acestor oameni săraci permite totuși lui Born, așa cum el însuși notează, și câteva momente de liniște, lipsite de orice griji și probleme⁸³.

Situația financiară precară în care se află proprietarii români ai celor peste 300 de șteampuri aflate pe valea unei ape curgătoare în apropiere de Abrud determină, după cum ne informează Born, ca aceste instalații de preparare a minereurilor să fie foarte primitiv construite, ele fiind din această cauză asemănătoare șteampurilor aparținând țiganilor⁸⁴. Sărăcia lovește nu numai pe lucrătorii mineri, ci și numeroase asociații de concesionari minieri care exploatează minereurile la Baia Sprie. Tot din cauza lipsurilor de natură financiară, șteampurile aparținând asociațiilor amintite mai sus se află într-o stare deplorabilă, asemănătoare cu instalațiile românilor de la Abrud⁸⁵.

Drepturile și privilegiile deosebit de mari de care se bucură stăpânii feudali ai terenurilor pe care se află construite multe exploatări miniere din Transilvania determină uneori o exploatare deficitară și neorganizată a acestora, fapt care de multe ori reprezintă și o primejdie pentru siguranța minerilor care lucrează aici. Acesta este, după cum notează Born, și cazul unei mine de aur de la Certege (*Csertes*), localitate aflată în apropiere de Săcărâmb, exploatarea minieră aparținând unui oarecare conte (*Graf*), Stephan von Gyulai. Acesta permite foarte rar funcționarilor montanistici regali să inspecteze mina care îi aparține și care este exploatată sub conducerea unui român. Din cauza unei exploatări neraționale și a lipsei coordonării de către funcționarii montanistici regali, această exploatare minieră constituie un adevărat pericol pentru

⁸³ *Ibidem*, p. 130-131.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 116.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 162.

siguranța minerilor care lucrează aici. Born este uimit și are cuvinte de laudă la adresa minerilor români, care își riscă zilnic viața în această exploatare minieră: *dass man ein Wallach seyn müsste, wenn man, ohne sein Leben zu wagen, durch die, mit keinen Fahrten versehenen Schächte, hinab glitschen wollte*⁸⁶.

La multe exploatări miniere din Transilvania se folosește ca metodă de lucru metoda focului (*Feuersetzung*), pentru a slăbi rezistența naturală a rocilor în care se află minereurile. Folosirea acestei metode, în timpul căreia sunt eliberate gaze și fum, în galeriile exploatărilor miniere, unde aerisirea nu se poate face cu ușurință, cauzează, după cum ne informează Born, distrugerea stării de sănătate a multor mineri care lucrează în aceste galerii. Born însuși, așa cum aflăm din ultima scrisoare pe care el a scris-o la 22 august 1770 din Transilvania, a suferit la observarea aplicării metodei focului la o galerie minieră din apropierea localității Baia Sprie o puternică intoxicație cu fum și gaze, care aproape l-a costat viața și care l-a afectat apoi întreaga sa viață⁸⁷.

Born este impresionat și de destoinicia minerilor, pe care el i-a observat la sortarea minereurilor exploatare de la o mină din apropiere de orașul montanistic Zlatna. Aceștia sortau minereurile în funcție de conținutul lor de metal numai prin simpla observare a acestora cu ochiul liber: *durch das bloße Ansehen so genau...dass sie bey der Sortierung und Scheidung der Erze jedes Stuck nach dem Gehalt unterscheiden und absondern*. La activitatea de sortare a minereurilor după conținutul lor de metal sunt folosiți, după cum Born însuși a observat la exploatările miniere de la lângă Săcărâmb, și lucrători mineri în vârstă⁸⁸.

O altă categorie de lucrători de la exploatările miniere de pe Domeniul regal minier Baia-Mare sunt, ca și în cazul regiunii miniere din Banat, țăranii din satele aflate în această regiune, aceștia fiind obligați să presteze diferite munci, precum exploatarea lemnului în pădure și transportul acestuia la exploatările miniere și instalațiile metalurgice și transportul minereului la

⁸⁶ *Ibidem*, p. 122. În anul 1771 printr-o ordonanță minieră, *System für den Siebenbürgischen Bergbau und dessen Verwaltung* va fi reglementat în Transilvania controlul prin intermediul statului asupra exploatărilor miniere private, vezi la Volker Wollmann, *Der siebenbürgische Bergbau im 18. Jahrhundert*, în *Silber und Salz in Siebenbürgen...*, p. 47.

⁸⁷ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 155 și 161.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 101 și 112.

instalațiile de preparare și prelucrare a minereurilor, în folosul stăpânului feudal, respectiv împăratul habsburgic⁸⁹.

În Transilvania, ca ca și în cazul Banatului, se găsește în aluviunile aflate în albia multor ape curgătoare aur. Consilierul Camerei Aulice pentru minerit, Koczian, a descoperit în timpul lucrărilor sale de cercetare și prospectare în Transilvania urmele unor spălătorii de aur în apropierea satului Pianul de Sus (*Oláh Pian*) din districtul Sebeș (*Mühlbacher Stuhl*), acestea datând după părerea sa din timpul stăpânirii romane în Dacia⁹⁰. Cele mai bogate aluviuni conținând aur din Transilvania se află după informațiile oferite de Born în valea râului Arieș (*Aranyos*).

Ca și în cazul Banatului, și în Transilvania spălarea aurului din aluviunile apelor curgătoare este, cu excepția unor români care locuiesc pe malul acestor ape, ocupația țiganilor. Born are pentru țiganii din Transilvania numai cuvinte de laudă, aceștia neputând fi asemănați în concepția sa cu țiganii care locuiesc în Ungaria, care sunt considerați ca un popor leneș: *müßiges faules Volk*. Locuitorii țigani ai Transilvaniei se ocupă conform lui Born cu îndeletniciri folositoare, precum spălarea aurului din aluviunile apelor curgătoare, prelucrarea metalelor, comerțul cu cai și vite, precum și cu cântatul la diferite instrumente în birturi, hanuri și la diferite petreceri: *Ein Teil dient meinen Landsleuten, statt der Spielleute, in ihren Wirtshäusern und bey ihren Festen, ein anderer treibt die Schmiede- und Schlosser- Arbeit, handelt mit Vieh und Pferden, und der größte Theil beschäftigt sich mit der Goldwäscherey*.

Spălătoriile de aur ale țiganilor din Transilvania și uneltele pe care aceștia le folosesc sunt, ca și în Banat, foarte primitive, ei cunosc însă foarte bine locurile unde pot să spele aurul cu folos. În cazul activității de spălare a aurului în Transilvania, Born deosebește două metode principale. Prima metodă de lucru, care este folosită la spălarea aurului în special în districtul Turda (*Torda*), de-a lungul râului Arieș, constă în folosirea unei scânduri de lemn, peste care se întinde o stofă grosolană din lână. Micile fragmente de aur purtate de apă sunt reținute de către țesătura acestei stoffe, de unde sunt adunate într-un troc de lemn. Born ne informează că țiganii din Transilvania își plătesc darea personală (*Kopfsteuer*) cu o parte a aurului spălat de către ei⁹¹.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 149.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 80.

⁹¹ *Ibidem*, p.134-135. Importanța rolului țiganilor în activitatea de spălare a aurului în Transilvania rezultă și din decretul din anul 1747, decret prin care drepturile spălătorilor de

Cea de-a doua metodă de lucru a fost observată de către Born în apropiere de Abrud, în satul Cărpiniș (*Kerpenes*). Locuitorii acestui sat, desigur români, sapă gropi în valea pârâului care curge pe lângă satul lor, în care dirijează apa acestuia. Nisipul și pietrișul cărat și depus de către ape în gropile menționate mai sus este adunat și prelucrat în șteampuri în vederea extragerii aurului⁹².

Atât românii cât și țiganii predau aurul spălat de către ei departamentului fiscului imperial de la Zlatna, cantitatea de aur pe care aceștia o predau anual fiind apreciată de Born între 8 și 10 centenari⁹³.

După cum reiese din unele scrisori ale sale, Born prezintă și interese referitoare la protecția naturii, care este afectată în unele locuri de exploatările miniere dezvoltate necontrolat, el prezentând, de asemenea, interes și pentru folosirea rațională a resurselor naturale ale subsolului, care după cum însuși remarcă trebuie să rămână și pentru folosința generațiilor următoare.

În ceea ce privește protecția naturii, Born menționează cazul întinselor păduri care s-au aflat înainte în apropierea orașului montanistic Săcărâmb, păduri care din cauza consumului mare de lemn necesar pentru minele de aur și argint aflate aici în exploatare, precum și pentru acoperirea necesarului locuitorilor, au fost în mare parte defrișate. Refacerea naturală a acestor păduri este împiedicată și de pășunatul intensiv, datorat numeroaselor turme de capre care aparțin stăpânilor feudali ai acestor terenuri⁹⁴.

Folosirea nerațională a resurselor naturale ale subsolului este observată de către Born la salinile din apropiere de Turda, unde fragmentele de sare, cu dimensiuni mai mici decât cele corespunzătoare sunt aruncate pe o haldă. Born, așa cum am amintit, se prezintă preocupat de acest mod risipitor de folosire a acestei prețioase materii prime, care este necesară și pentru generațiile următoare: *Diese Ursache könnte schon gut seyn, wenn wir sicher glauben dürfen, daß unser Erdball nicht länger als etwann noch tausend Jahre bestehen werde; aber bey einer gut eingerichteten Staatswirtschaft,*

aur din această provincie a monarhiei habsburgice și, în special, cele ale țiganilor (Zingarores) sunt în mod special subliniate și apărute, vezi la Christoph Bartels, *Zum Bergrecht in Siebenbürgen*, în *Silber und Salz in Siebenbürgen...*, p. 59.

⁹² Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p.116 și 135.

⁹³ *Ibidem*, p.107 și 188.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 96-97. Pentru protecția pădurilor a fost elaborată și semnată de către Maria Terezia încă în anul 1748 o instrucțiune pentru pădurarul șef de la Zlatna (*Instrukzion und Waldordnung für den Waldschaffer zu Zalathna*),vezi la Wollmann Volker, *op.cit.*, p. 45.

*die auch für ihre spätesten Nachkommen Sorge tragen soll, scheint doch eine solche vorsätzliche Zernichtung eines so nothwendigen Minerals eine Art von Verschwendung zu sein*⁹⁵.

Activitatea de obținere a aurului în Transilvania este folosită și de către o categorie aparte de oameni pe care Born o numește *Cosaren*. Aceștia obțin un venit propriu din cumpărarea aurului direct de la asociațiile de concesionari minieri cu posibilități financiare reduse sau de la minierii și spălătorii de aur săraci, la un preț mai mic față de cel pe care ei îl obțin la predarea aurului fiscoșului imperial din Zlatna. În Transilvania există și fenomenul prin care anumite persoane se sustrag obligației legale de a livra aurul pe care l-au extras din exploatarea miniere sau l-au obținut în spălătoriile de aur Direcțiilor fiscoșului imperial aflate în această provincie. Born însuși face în acest sens, într-o scrisoare a sa, mențiunea că a văzut personal, cu câțiva ani în urmă, în piața din Deva, mineri care încercau să vândă pe cont propriu aur, fapt ce produce pierderi fiscoșului imperial⁹⁶.

Referitor la asigurarea sănătății locuitorilor din regiunile miniere ale Transilvaniei, Born amintește numai faptul că în apropiere de orașul montanistic Baia-Mare se află izvoare (*Sauerbrunnquelle*) ale căror ape prezintă proprietăți tămăduitoare, apele acestora fiind folosite în scopul profilactic sau pentru vindecarea anumitor boli de către locuitorii din zonă pentru băut⁹⁷.

Pe parcursul călătoriei sale prin Transilvania, Born vizitează, așa cum am menționat deja, diferite orașe precum și orașe montanistice, despre unele dintre acestea oferindu-ne și câteva informații. Dacă orașul montanistic Săcărâmb - care este alcătuit din câteva sute de case, o biserică, sediul asociațiilor de concesionari minieri, pe teritoriul său aflându-se și diferite instalații de preparare a minereurilor, precum șteampurile și spălătoriile de minereuri și de asemenea haldele de minereu⁹⁸, constituie prototipul orașului industrial, Born ne descrie orașul Alba-Iulia ca având o frumoasă și bine construită cetate:

⁹⁵ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 141-142.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 122-123.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 164.

⁹⁸ Orașul montanistic Săcărâmb este descris de Born ca fiind alcătuit din *einige hundert Häuser, Pochwerke, große Halden Plätze, ein paar geräumige Waschwerke, das Gewerken Haus und eine Kirche*, vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 96.

eine schöne wohlgebaute Festung, care este ridicată pe o înălțime. Orașul propriu-zis, în care Born și-a petrecut copilăria până la vârsta de opt ani, se află construit la poalele cetății⁹⁹.

Orașul Cluj-Napoca este descris de către Born ca unul din cele mai bine construite și bine populate orașe din Transilvania: *eine der besten und volkreichsten Städte in Siebenbürgen*. Descoperirile arheologice efectuate în Cluj-Napoca și studiate de către învățați au dovedit că acest oraș a fost în timpul stăpânirii romane o colonie. Atât clădirile aflate în acest oraș, cât și zidurile de apărare ale sale sunt construite dintr-o piatră de calcar, amestecată cu concrețiuni de nisip¹⁰⁰.

Dintre orașele vizitate în Transilvania, Born ne oferă câteva informații și despre micul orașel Aiud (*Enged*), unde se află o școală superioară precum și câteva clădiri cu scop educativ (*Ziehhäuser*) aparținând cultului religios reformat. Clădirile acestui orașel sunt construite dintr-o gresie calcaroasă în care se observă impregnațiile cochiliilor de moluște¹⁰¹.

Born folosește ocazia scurtului său popas în Cluj-Napoca pentru a lua legătura cu un învățat local, iezuitul Fridwalzky, care locuiește în clădirea ordinului iezuit din localitate. Acest învățat lucrează pentru a scrie o istorie mineralogică a Transilvaniei, el având și preocupări de natură practică, dintre care Born menționează încercările acestuia de a obține din azbest țigla și, din diferite plante, hârtie.

În calitatea sa de adept al curentului iluminist, curent care nu este printre altele de acord cu monopolizarea învățământului și a științelor de către iezuiți, Born critică concepția științifică a lui Fridwalzky referitoare la alcătuirea proiectatei sale istorii mineralogice a Transilvaniei. Și clasele privilegiate din Transilvania, care îl sprijină pe învățatul iezuit Fridwalzky în munca sa științifică cu mici sume de bani, sunt criticate de către Born, care consideră că numai adevărații învățați trebuiesc ajutați din punct de vedere financiar: *Wäre nur einer unter den Siebenbürgischen Ständen, der sich hierinnen eine geringe Kenntniß erworben hätte, so würde er bald einsehen, dass Fridwalzky*

⁹⁹ Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 133-134.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 143.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 136.

*der Mann gar nicht sey, von dem man wichtige Entdeckungen erwarten könne.....*¹⁰².

La sfârșitul lunii august 1770 Born părăsește Transilvania îndreptându-se de la Baia Mare spre importantul oraș montanistic Schmölnitz din regiunea minieră a Ungariei superioare.

În cele 23 de scrisori ale sale, Born ne oferă - alături de observațiile de natură geologică și mineralogică și de descrierile referitoare la exploatarea miniere și instalațiile de preparare și prelucrare a minereurilor din regiunile vizitate, care se află în centrul atenției sale - și importante informații în legătură cu locuitorii provinciilor pe care le-a vizitat, respectiv Ungaria, Banat și Transilvania.

În ceea ce privește aceste din urmă informații, Born nu acordă aceeași atenție locuitorilor din provinciile pe care le-a vizitat. Cele mai numeroase informații de această natură se găsesc în scrisorile lui Born referitoare la Banat și, în parte, și la Transilvania, în timp ce informațiile de această natură referitoare la Ungaria sunt foarte puține. La descrierea populației din regiunile vizitate, Born acordă în primul rând atenție locuitorilor care lucrează în exploatarea miniere și la instalațiile de preparare și prelucrare a minereurilor. În cazul Banatului, în mod special, și, în parte, și al Transilvaniei, Born ne oferă informații și despre ceilalți locuitori ai acestor provincii. Informațiile de natură demografică referitoare la Banat sunt și în legătură cu populația majoritară a provinciei, românii și sârbii, precum și cu coloniștii germani, în timp ce despre Transilvania se fac numai unele referiri la locuitorii români ai acestei provincii.

În concluzie, putem afirma că informațiile de natură demografică aflate în scrisorile lui Born ne permit, în special în cazul Banatului și, parțial, și

¹⁰² Despre concepția științifică a lui Fridwalzky, care stă la baza elaborării proiectatei sale istorii minerale a Transilvaniei, Born notează critic: *Er dachte aber nicht daran, wie viel Kenntniß und wie viele Erfahrung so eine Arbeit erfordere. Er glaubt genug gethan zu haben, wenn er die Namen der Gruben, die Länge der Stollen, die Teufe der Schächte, und einige oft sehr falsche Grubenberichte der Bergbeamte zusammentrage, ein paar Diplomen, und andere alte Urkunde hinzufüge, und seinen Landesleuten in einem Vorbericht sage: dieß sey eine Mineralogia Transilvaniae.* Born notează cu amărăciune și despre soarta adevăraților învățați: *Aber dieß ist leider das Schicksal in jedem Staate, daß oft Leute von den größten Fähigkeiten im Dunkeln sitzen und hungern, die, wenn sie ans Licht gestellt würden, dem Staate und der Gelehrsamkeit die ersprießlichsten Dienste leisten würden,* vezi Ignatz Edler v. Born, *op.cit.*, p. 143-145.

în cel al Transilvaniei, reconstituirea unei imagini de ansamblu referitoare la populația acestor două provincii ale monarhiei habsburgice în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

DIE BEVÖLKERUNG VON BANAT UND SIEBENBÜRGEN –
ERLÄUTERT IN BRIEFEN, DIE IGNAZ VON BORN IM JAHR 1770
AUF SEINER REISE DURCH DIE OBEN GENANNTEN GEBIETE
GESCHRIEBEN HAT

Zusammenfassung

Ignaz von Born, geboren im Jahr 1742 in einer sächsischen Familie in der Stadt Karlsburg in Siebenbürgen und gestorben im Jahr 1791 in Wien, war ein bekannter Mineraloge und Montanspezialist seiner Zeit. Eine Zeit lang war er auch kaiserlicher Montanbeamter, er betätigte sich sehr rege in der Wissenschaft und sein Beitrag bei der Gründung der ersten international organisierten wissenschaftlichen Gesellschaft der Erde im Jahr 1786, der „Societät der Bergbaukunde“ war wesentlich.

Im Jahr 1770 machte Born eine Reise in die Bergstädte von Ober- und Niederrungarn (Gebiete in der heutigen Slowakei), Banat und Siebenbürgen. Auf seiner Reise schrieb Born von einzelnen wichtigen Orten 23 Briefe, die an seinen Freund, den schwedischen Mineralogen Johann Jakob Ferber, adressiert waren. Im Jahr 1774 wurden diese Briefe in Form eines Buches publiziert, in dessen Mittelpunkt geologische und mineralogische Überlegungen sowie die Bergwerke und Metallhütten stehen, aber auch geographische, historische, demographische und volkscundliche Angaben ergänzen den Inhalt des Buches.

Überzeugt von der merkantilistischen Theorie, laut der die Bevölkerung für die wirtschaftliche Entwicklung und die Steigerung der Finanzkraft eines Landes eine wichtige Rolle spielt, schenkte Born in den Gebieten, die er besuchte, auch der Bevölkerung viel Aufmerksamkeit.

Dieser letzte Aspekt diente uns als Fragestellung für die vorliegende Arbeit.

Bei der Beschreibung der Menschen, die Born auf seiner Reise traf, können wir zwischen der Beschreibung der einzelnen Völker und der Beschreibung

von Personen und Gruppen, die in den Bergwerken und Metallhütten tätig waren, unterscheiden.

Born schenkte der Bevölkerung nicht in jedem besuchten Gebiet gleich viel Aufmerksamkeit. Am meisten ging er auf diese Aspekte in Banat als kaiserliche Domäne und teilweise auch in Siebenbürgen ein, am allerwenigsten in den Bergwerksgebieten Ober- und Niederrungarns.

Aus Banat lieferte Born Informationen über die Abstammung, die Sprache, die Sitten, die Bräuche und Traditionen und die wirtschaftliche Beschäftigung der einheimischen Bewohner der Provinz, Rumänen und Serben, die die Mehrheit bildeten. Born machte auch Anmerkungen zur Einwohnerdichte und zu den Ergebnissen des habsburgischen Kolonisierungswerkes mit deutschen Kolonisten in Banat. Eine besondere Aufmerksamkeit schenkte Born den Einwohnern des Banater Bergbaugesbietes - deutsche und rumänische Bergleute und Hüttenarbeiter. In zwei Berichten, die vom Verfasser zusammen mit den Briefen von Born publiziert wurden, befinden sich auch Informationen über Zigeuner, die in Banat aus den Ablagerungen der Flüsse Gold wuschen.

Auch über rumänische und serbische Bauern, die in den Nationaltruppen Dienst leisteten, berichtete Born in seinen Briefen. Während er den rumänischen, den serbischen und den deutschen Bauernkolonisten großes Interesse schenkte, bedachte Born die Einwohner der Banater Städte mit wenig Aufmerksamkeit.

Im Vergleich zu Banat beschränkte sich Born in Siebenbürgen bei der Beschreibung der Bevölkerung auf jene Menschen, die in den Bergwerken und Goldwäschereien tätig waren und da nur auf die Rumänen und die Zigeuner. Was die Gesamtbevölkerung von Siebenbürgen betrifft, machte er nur ein paar Notizen über die walachischen Einwohner der Provinz.

Die Informationen, die uns Born in seinen oben genannten Briefen lieferte, wurden in unserem Artikel kritisch analysiert und interpretiert und auch mit Informationen über diese Gebiete und ihre Einwohner verglichen, die uns von anderen Autoren und diversen Dokumenten aus dem 18. Jahrhundert zur Verfügung standen.

Abschließend können wir sagen, dass die Informationen in den Briefen von Born, besonders im Fall von Banat und teilweise auch von Siebenbürgen das Gesamtbild über die Einwohner dieser beiden Provinzen in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts wesentlich ergänzen.